

θηριομαχήσαι, καὶ οἱ τοιοῦτοις προσεικότες μαρτυροῦσαν, βασανίζονται, ὡς διγ. κα'. θεμ. γ'. [Sch. g. II. 544.]

οὔτε ἡ φανερωθῶς πόρον ποιησαμένη] Τοῦ αὐτοῦ. Ὡςτε ἡ μὴ ποιήσασα μαρτυρεῖ. σημερον δὲ γήρωσκε, ὅτι γυνή οὐ μαρτυρεῖ, πλὴν ἐπὶ τεκούσης. καὶ ἰστέον, ὅτι οὐκ αἰεὶ μαρτυρεῖ γυνή, ἀλλ' ἐν οἷς οὐκ ἔστιν ἀνδρας παραλαμβάνειν, ὡς ἐπὶ τεκούσης, καὶ ἐν βαλανείῳ γυναικας ἔχοντι. ἕηται δὲ βιβλίον τῶν βασιλ. λε. τίτλω α. κεφαλαίῳ κ. [Sch. h. II. 545.]

Τοῦ αὐτοῦ. Ἀπροσδιορίστας εἰρηται βιβ. τῶν διγ. λη. τίτλω ι'. διγ. ι'. μὴ ἀναγκάζεσθαι τινα μαρτυρῆσαι κατὰ συγγενῶν, ἢ ἀγχιστῶν. [Sch. h. II. 545.]

ἐπὶ τῷ μαρτυρῆσαι] Ὁ τῷ ὑπετόνδῳ καταδικασθεῖς οὔτε μαρτυρεῖ δημοσίῳ, οὔτε δικάζει, οὔτε συνηγορεῖ. ἔστι δὲ ἡ τούτου ποινὴ ἐξτρομοδιναρία, καὶ ὡς ἐπίπαν ἐξορία. ἔσθ' ὅτε καὶ σφοδρότερον κολάζει. ἕαν γὰρ ἐπὶ χρημάτων, ἢ κατὰ θερμοτήτα φονεῖται τις τὸν ἀναιτιον, κεφαλικῶς τιμωρεῖται, ἢ περιορίζεται, ὡς βιβ. ζ'. τιτ. μγ'. κεφ. ε'. θεματι β. καὶ κεφαλαίῳ ζ'. περὶ τὸ τέλος. [Sch. i. II. 545.]

ἐλεγχθεῖς ἢ καταδικασθεῖς] Ὁ γὰρ μήπω καταδικασθεῖς ἢ ἐλεγχθεῖς τῷ μὲν ἐναγομένῳ μαρτυρεῖ, τῷ δὲ ἐνάγοντι οὐδαμῶς. [Sch. k. II. 545.]

προπετι ὡς οὐ δεῖ] Κυριλλῶν. Οὐ δεῖ προπετιῶς πολλὴν ὁδὸν μαρτυρας καλεῖν, μάλιστα τοὺς στρατιώτας' εἰ μὴ τοῦτο ἡ συνηθεια τῆς χώρας ἔχει. [Sch. l. II. 545.]

Οὐ χρὴ μάρτυρας ἐξ ἑτέρων εἰς ἑτέρον διεστηκότας μεταπέλλεσθαι τόπων· καὶ πολλῶ μᾶλλον οὐ χρὴ μαρτυρίας χάριν ἀπὸ τῶν οἰκτρῶν ἢ ἐξ ἑτέρων λειτουργιῶν μετακινεῖσθαι¹⁾. τοῦτο γὰρ ἀντέγραψε καὶ Ἀδριανὸς ὁ θεοτάτος. ἔστι δὲ καὶ διάταξις ἑτέρα τῶν θεοτάτων ἀδελφῶν τοῖςδε συγχειμένη τοῖς ἡμασιν' εἰ χρὴ τοὺς μάρτυρας ἐξ ἑτέρων μεταπέλλεσθαι τόπων, τοῦτο τῆς δικαιοσύνης ἡσθηται κρίσεως, ζητούντος πρότερον, εἰ τοιοῦτο κατὰ τὴν ἐπαρχίαν, ἐν ἣ καὶ ἔστι δικαστής, ἐκράτησεν ἔσθ. δεικνυμένων γὰρ πρότερον ὅτι σινηθές ἐστιν, πολλοὺς πολλακας εἰς ἑτέραν ἐπαρχίαν, ἐξ ἧς ὠφηται πόλεως, μαρτυρίας χάριν μεταπέλλεσθαι, δύναται ἀναμφιβόλως μάρτυρας καὶ ἐξ ἑτέρας μετακινεῖσθαι πόλεως, οὐς ἀναγκαίους ὄντας συνίδοι πρὸς τὴν τῶν κινουμένων ἐρωτησιν. [Sch. l. II. 545.]

Ἦγουν ἄκοντας. ἀλλ' ἐπὶ χρηματικῶν· ἐπὶ δὲ ἐγκληματικῶν, καὶ ἄκοντας. [Sch. m. II. 546.]

πολλῶ δὲ ἤττον] Τὸ ἤττον, ἀντὶ τοῦ οὐδ' ὅλως. [Sch. n. II. 546.]

Οἱ οὐχ ἔκονται ἄκοντες ἐπὶ τῶν χρηματικῶν. [Sch. n. II. 546.]

δ'. ο) Παῦλ. Ἄκων οὐδεὶς μαρτυρεῖ ἐπὶ ἐγκληματικῷ δίκαστηρίῳ²⁾ κατὰ τοῦ ἰδίου πενθεροῦ, ἢ γαμβροῦ, ἢ προγόνου, ἢ πατροῦ, ἢ ὀνεμιῶ³⁾ ἢ ἀνεψιῶς, ἢ τῶν ἐξ αὐτῶν τεχθέντων, ἢ τῶν ἐγγυτέρου⁴⁾ βαθμοῦ ὄντων· οὔτε κατὰ πάτρωνος ἢ πατρωνίσεως, ἢ παιδῶν αὐτῶν⁵⁾, ἢ γονέων αὐτῶν, ἢ γυναικός τοῦ πάτρωνος, ἢ ἀνδρός πατρωνίσεως· οὔτε πάτρων οὔτε⁶⁾ πατρωνίσα κατὰ τοῦ⁷⁾ ἀπελευθέρου.

ἄκων οὐδεὶς] Τῷ περὶ πονβλικῶν Ἰουλιῶ νόμῳ διηγόρευται, γαμβρῶν ἄκοντα μὴ ἀναγκάζεσθαι μαρτυρεῖν κατὰ τοῦ πενθεροῦ, ἢ πενθερῶν κατὰ τοῦ γαμβροῦ, ἢ προγόνου κατὰ τοῦ πατροῦ, ἢ πατρῶν κατὰ τοῦ προγόνου, ἢ σοβρίνον κατὰ τοῦ σοβρίνου, ἢ σοβρίνον κατὰ τοῦ τεχθέντος¹⁾ ἐκ τοῦδε. σοβρίνος δὲ ἐστὶ κνήσις ὁ τεχθεῖς ἐκ τῆς ἀδελφῆς μου, καταχρηστικῶς καὶ ὁ ἐκ τοῦ ἀδελφοῦ. τοῦτο γὰρ ἔγνω ἐν τῷ γ'. βιβλίῳ τῶν ἰνστιτουτῶν τιτ. ε'. ὅς ἐστι de gradibus cognationis. οὐ μαρτυρεῖ τοῖνυν ἄκων, ὡς εἶπον, σοβρίνος κατὰ σοβρίνου ἢ σοβρίνης, ἢ κατὰ τοῦ τεχθέντος ἐκ τοῦ σοβρίνου, ἢ τῆς σοβρίνης. καὶ ἀπλῶς οὐκ ἀναγκάζεται τις ἄκων μαρτυρεῖν κατὰ τινός ἐνδοτέρου ὄντος τοῦ ζ'. βαθμοῦ. ὅσοι δὲ ἄκοντες μαρτυρεῖν οὐκ ἀναγκάζονται, τοῖτων οὐδὲ ἀπελευθέρου μαρτυροῦσι μὴ βουλόμενοι. τι δὲ λέγω, οἱ ἀπελευθέρου τῶν μὴ ἀναγκάζομένων μαρτυρεῖν, ὅποτε οὐδὲ οἱ ἀπελευθέρου

depugnaret, hisque similes testimonium dicunt, torquentur, ut dig. 21. them. 3.

25) nec quae palam quaestum fecit] Eiusdem. Itaque ea, quae quaestum non fecit, testimonium dicit. Hodie vero scias, mulierem ad testimonium non admitti, praeterquam de ea, quae peperit. Et sciendum est, mulierem non semper testimonium perhibere, sed in his duntaxat, quibus viros adhibere non licet, ut in partu mulieris, et in balineo, in quo mulieres sunt. Quaere autem lib. Basil. 35. tit. 1. cap. 20.

Eiusdem. Sine definitione personae dicitur lib. Digestorum 38. tit. 10. dig. 10. contra cognatos et affines testimonium dicere quemquam non cogi.

26) nec qui ob testimonium dicendum] Lege Julia repetundarum damnatus neque testimonium publice dicit, neque iudicat, neque postulat. Poena autem eius extraordinaria est, et plerumque exilium. Interdum durius coeret: nam si accepta pecunia, vel calore quodam occiderit quis innocentem, capite plectitur, vel deportatur, ut lib. 60. tit. 43. cap. 6. them. 2. et cap. 7. circa finem.

27) convictus aut condemnatus est] Nam qui nondum condemnatus aut convictus erit, reo quidem testis est, nequaquam vero actori.

28) non temere] Cyrilli. Testes non temere evocandi sunt per longum iter, et multo minus milites: nisi ea consuetudo regionis fuerit.

Testes non sunt evocandi in alia loca dissita: et multo minus milites testimonii gratia a signis vel aliis muneribus removendi sunt. Hoc enim Divus Hadrianus rescripsit. Sed et extat Divorum Fratrum alia constitutio in haec verba concepta: Si testes ex aliis locis evocandi sunt, hoc ex iudicantis examine pendet, prius explorantis, an ea consuetudo obtinuerit in ea provincia, in qua iudicat. Nam si prius probabitur, eam consuetudinem esse, ut saepe plures in aliam provinciam ex civitate, ex qua evocatur, transmittantur testimonii gratia, sine dubio testes ex alia quoque civitate evocare potest, quos necessarios deprehenderit ad interrogationem eorum, de quibus iudicium institutum est.

Sive inviti: sed in pecuniariis causis: nam in criminalibus etiam inviti.

29) multo minus autem] Multo minus, pro nequaquam.

Quia non ducuntur inviti in causis pecuniariis.

IV. Paul. Invitus nemo¹⁾ in criminali iudicio testimonium dicit adversus socerum suum²⁾ vel generum³⁾, vel privignum, vel vitricum, sobrinum sobrinamve, vel ex his natos, vel eos, qui propiore gradu sunt⁴⁾: neque adversus patronum⁵⁾, vel patronam, vel liberos eorum, vel parentes⁶⁾, vel uxorem patroni, vel patronae virum: nec patronus aut patrona adversus libertum. L. 4. D. XXII. 5.

1) invitus nemo] Lege Julia publicorum cavetur, ne gener invitus adversus socerum testimonium dicere cogatur, vel socer contra generum, vel privignus adversus vitricum, vel vitricus adversus privignum, vel sobrinus adversus sobrinum, vel sobrinus adversus sobrinum natum. Sobrinus autem proprie est, qui natus est ex sorore mea, improprie autem etiam qui ex fratre. Hoc enim didicisti lib. 3. Instit. tit. 6. qui est de gradibus cognationis. Invitus ergo, ut dixi, testimonium non dicit sobrinus adversus sobrinum vel sobrinam, vel adversus sobrinum sobrinave natum. Et ut uno verbo dicam, non cogitur quis invitus testimonium dicere adversus eum, qui infra septimum gradum sit. Quotquot autem inviti testimonium ferre non coguntur, eorum nec liberti inviti testimonium dicunt. Quid dico, liberti

nn) Deest στρατιώτας. ο) L. 4. legitur in Syn. p. 223. ἐγκληματικῷ δικαστηρίῳ. q) Syn. ἐνδοτέρου. r) Syn. αὐτοῦ, τῶν τεχθέντων.

Argumentum brevissime tradit Harm. I. 6. §. 35. p) Syn. uti et postea. s) Syn. ἡ. t) Syn. τοῦ omittit. tt) Fabr.

τῶν ἀνιόντων, ἢ τοῦ ἀνδρός, ἢ τῆς γαμετῆς, ἢ τοῦ πατρωνος, ἢ τῆς πατρωνίσσης τοῦ μὴ ἀναγκασμένου μαρτυρεῖν ἔλκονται εἰς μαρτυρίαν μὴ βουλούμενοι; εἶπομεν οὖν, ὅτι οὔτε ὁ σοβρίωνος, οὔτε ἡ σοβρίνη καταμαρτυρεῖν ἀναγκάζονται τοῦ σοβρίνου ἢ τῆς σοβρίνης, οὐκοῦν οὔτε ὁ ἀπελεύθερος τοῦ σοβρίνου ἢ τῆς σοβρίνης ἀναγκάζεται καταμαρτυρεῖν τοῦ σοβρίνου ἢ τῆς σοβρίνης, ἢ τοῦ πατρωνος· οὔτε ὁ ἀπελεύθερος τῶν ἀνιόντων, ἢ κατιόντων, ἢ τοῦ ἀνδρός, ἢ τῆς γαμετῆς, ἢ τοῦ πατρωνος, ἢ τῆς πατρωνίσσης τοῦ σοβρίνου ἢ τῆς σοβρίνης, ἔλκεται ἄκων εἰς μαρτυρίαν. τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῶν ἄλλων προσώπων εἰπέ κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον, ὅτι τυχὸν οὔτε ἀπελεύθερος τοῦ γαμβροῦ καταμαρτυρεῖν ἀναγκάζεται τοῦ πενθεροῦ τοῦ πατρωνος, οὔτε ὁ ἀπελεύθερος τῶν ἀνιόντων ἢ τῶν κατιόντων, ἢ τῆς γαμετῆς τοῦ πατρωνος, ἢ τῆς πατρωνίσσης τοῦ γαμβροῦ καὶ γαμβροῦ, καὶ τῶν ἄλλων, ἵνα συντόμως εἴπω, προσώπων. τῇ δὲ τοῦ γαμβροῦ προσηγορίᾳ καὶ ὁ μνηστὴρ περιέχεται, ὡς περὶ καὶ τῆ τοῦ πενθεροῦ προσηγορίᾳ ὅ) τῆς μνηστῆς πατρὸς περιέχεται, ὅσον εἰς τὸ μήτε τὸν μνηστῆρα καταμαρτυρεῖν τοῦ μνηστευσαμένου τὴν αὐτοῦ θυγατέρα. [Sch. o. II. 546.]

κατὰ τοῦ ἰδίου πενθεροῦ] Ἄλλ' οὐδὲ βασανίζονται κατ' αὐτῶν, καθ' ὧν οὐκ ἀναγκάζονται μαρτυρεῖν, ὡς βιβ. ξ'. τίτ. ν'. κεφ. α'. θεμ. θ'. καὶ κεφ. κη'. [Sch. p. II. 547.]

Ἀπροσδιορίστως εἴρηται βιβ. μέ. τίτ. γ'. κεφ. ι'. μὴ ἀναγκάζεσθαι τινα μαρτυρεῖν κατὰ συγγενῶν ἢ ἀγχιστῶν. οὗτοι οὖν οἱ μὴ ἀναγκασμένοι μαρτυρεῖν κατὰ τῶν εἰρημένων προσώπων, οὐδὲ ἔγγραφα κατὰ τούτων ἀναγκάζονται προσκομίζεσθαι, ὡς περὶ ἀναγκάζονται οἱ ἔχοντες ἔγγραφον συμβυλλόμενον καὶ ἑτέροις προσκομίζεσθαι ταῦτο ὑπὲρ αὐτῶν, εἰ μὴ πού ἐκ τῆς προσκομιδῆς βλαπτόνται. καὶ ζητεῖ βιβλίον κβ'. τίτ. α'. κεφ. π'. περὶ τὸ τέλος. [Sch. p. II. 547.]

Ζητεῖ βιβλίον β'. τίτ. β'. κεφ. ριζ'. ὅτι ἡ τοῦ πενθεροῦ προσηγορία καὶ τὸν προπενθερον δηλοῖ. [Sch. q. II. 547.]

ἢ τῶν ἐγγυτέρου βαθμοῦ ὄντων] Ζητεῖ βιβλίον λη'. διγ. τίτ. ι'. κεφ. ι'. ὁ φησὶ συμβύλλεται τὸ γινώσκειν τὴν τάξιν συγγενείας καὶ ἀγχιστείας, ἐπειδὴ τῷ πλησιάζοντι συγγενῇ καὶ ἡ κληρονομία, καὶ ἡ ἐπιτροπή καταφέρεται. καὶ ὅτι μαρτυρεῖν οὐκ ἀναγκάζεται τις κατὰ συγγενῶν ἢ ἀγχιστῶν. καὶ βιβ. ξ'. τίτ. ν'. κεφ. κη'. ὁ φησὶν· οὔτε δούλοι οἰκειασκοί, οὔτε ἀπελεύθεροι ἢ ἰδιοὶ ἢ μητρὸς δύνανται κατ' αὐτῶν κεφαλικῶς ἢ χρηματικῶς βασανίζεσθαι. [Sch. r. II. 547.]

οὔτε κατὰ πατρωνος] Ζητεῖ βιβλίον ξ', τίτ. λδ'. κεφ. α'. καὶ τίτ. ν'. κεφ. α'. θεμ. η'. καὶ κεφ. κη'. καὶ τίτ. κα. τοῦ αὐτοῦ βιβλίου κεφ. ε'. καὶ βιβ. κη'. τίτ. ζ'. κεφ. θ'. [Sch. s. II. 547.]

Οὔτε βουλούμενοι δύνανται, ὡς βιβ. δ'. τοῦ κώδικος τίτ. κ'. διατάζει ιβ'. καὶ βιβ. θ'. τίτ. μα'. διατάζει ζ'. ἐν ᾧ οὔτε ὑπὲρ πατρωνος μαρτυρεῖ. δυνατὸν οὖν λέγειν, ὅτι ἐπὶ μὲν τῶν χρηματικῶν οὐκ ἀναγκάζεται, ἐπὶ δὲ τῶν ἐγκληματικῶν οὐδὲ ἕκων μαρτυρεῖ. εἴρηται γὰρ διγ. γ'. τοῦτου τοῦ τίτ. θεμ. δ'. ὅτι ἐπὶ τοῦ Γουλλίου ἡρεῖ βίαις ἀπελεύθερος οὐ μαρτυρεῖ κατὰ πατρωνος, ἢ παίδων αὐτοῦ. εἰ καὶ τὰ μέγιστα γὰρ εἴρηται διατ. ε'. τοῦ μα'. τίτ. τοῦ θ'. βιβ. τοῦ κώδικος, ὅτι ὁ δούλος μου, καὶ ὁ ἀπελεύθερος ἢ τῆς μητρὸς μου οὐ πιστεύεται κατ' ἐμοῦ ἢ ὑπὲρ ἐμοῦ λέγων, οὔτε ἐν τοῖς χρήμασιν, οὔτε ἐν τοῖς ἐγκλήμασιν· ὅμως ὁ τίτλος περὶ τῶν ἀκουσίως ἀγομένων καὶ ἐμβασάνως ἐρωτωμένων διαλαμβάνει. μᾶλλον δὲ δεῖ τὸ ἦρτον τῆς διατάξεως ἐπισκοποῦντα λέγειν, αὐτὴν διαλαμβάνειν περὶ τῶν συνοικόντων τῷ πατρωνί. φησὶ γὰρ domestica interrogatione servorum seu libertorum abstinendum esse. domus τόπον σημαίνει, ὁπρῆκα συνοικοῦσιν αὐτοῖς. οὕτω γὰρ furta domestica ἐρμηνεύεται περὶ ἀπελεύθερων καὶ δούλων βιβ. μη'. τίτ. ιθ'. διγ. ια'. οὐδαμῶς γὰρ εὐθῆεις ἀπελεύθερον κωλύμενον ὑπὲρ τοῦ πατρωνος μαρτυρεῖν. εἰ δὲ κωλύεται, οὐ διὰ τὸ εἶναι ἀπελεύθερον, ἀλλὰ διὰ τὸ συνοικεῖν τῷ πατρωνί κωλύεται. εἴρηται γὰρ βιβ. δ'. τοῦ κώδικος διατ. γ'. τίτ. κ'. ὅτι ἀποδοκιμάζεται ἡ οἰκεία μαρτυρία. ἐν δὲ τη β'. ὑποτιπυιονι τίτ. ι'. φησὶν, ὅτι τὴν οἰκείαν μαρτυρίαν οὐκ ἐκ τῆς συγγενείας, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐνώσεως τῆς ἐν ὑπέξουσιότητι λαμβάνομεν. [Sch. s. II. 547. sq.]

Ζητεῖ βιβ. λζ'. τίτ. ι'. διγ. θ'. ὁ φησὶν· ἐὰν ἐπιτροπὸς γένῃ ἢ ἀγχιστεία συνήται τῷ ἀνήθῳ, ἢ πατρὸν αὐτοῦ ἐστίν, οὐκ ἀποκινεῖται διὰ τῆς ἀτιμίας, ἀλλὰ κουράτω αὐτῷ συζεύγνται. [Sch. s. II. 548.]

*) Adde ὁ ante τῆς μνηστῆς.

eorum, qui non coguntur testimonium dicere, cum neque liberti adscendentium, vel viri, vel uxoris, vel patroni patronaevae eius, qui invitus testimonium non dicit, trahantur ad testimonium nolentes? Diximus igitur, nec sobrinum, nec sobrinam testimonium dicere cogi adversus sobrinum sobrinamve. Ergo nec libertus sobriini sobrinaevae cogitur testimonium dicere adversus sobrinum sobrinamve, vel patronum: neque libertus adscendentium vel descendantium, vel viri, vel uxoris, vel patroni patronaevae sobriini vel sobrinaevae, invitus testimonium dicere cogitur. Idem quoque dicendum est de aliis personis, quantum fieri potest, puta, ut neque libertus generi testimonium dicere cogatur adversus socerum patroni, neque libertus adscendentium vel descendantium, vel uxoris patroni patronaevae adversus generum testimonium cogatur dicere. Idemque dicendum est de socero et genero, et aliis, ut summam dicam, personis. Generi autem appellatione sponsus quoque continetur, quemadmodum et soceri appellatione sponsae pater continetur, ut neque sponsus adversus eum, qui filiam suam ei despondit, testimonium dicat.

2) adversus socerum suum] At nec torquentur in eos, adversus quos testimonium dicere non coguntur, ut lib. 60. tit. 50. cap. 1. them. 9. et cap. 28.

Sine certa finitione dicitur lib. 45. tit. 3. cap. 10. adversus cognatos vel affines testimonium dicere quem non cogi. Hi igitur, qui non coguntur adversus supra dictas personas testimonium dicere, neque instrumenta adversus eas proferre coguntur, quemadmodum qui instrumentum habent aliis quoque profuturum, illud pro eis proferre coguntur, nisi productio ipsis damnosa futura sit. Et quaere lib. 22. tit. 1. cap. 80. circa finem.

Quaere lib. 2. tit. 2. cap. 146. quo dicitur, soceri appellatione prosocerum quoque significari.

3) vel eos, qui propiore gradu sunt] Quaere lib. 38. Digest. tit. 10. cap. 10. quo dicitur: prodest scire gradus cognitionis et affinitatis, quia proximo cognato hereditas et tutela defertur: et contra cognatos vel affines testimonium dicere quisquam non cogitur. Et lib. 60. tit. 50. cap. 28. quo dicitur: nec servi domestici, nec liberti proprii vel materni possunt in eos capitaliter vel pecuniariter torqueri.

4) neque adversus patronum] Quaere lib. 60. tit. 34. cap. 1. et tit. 50. cap. 1. them. 8. et cap. 28. et tit. 21. eiusdem libri cap. 5. et lib. 28. tit. 7. cap. 9.

Nec volentes possunt, ut lib. 4. Cod. tit. 20. const. 12. et lib. 9. tit. 41. const. 6. in quo nec pro patrono testimonium fert. Dici ergo potest, in pecuniariis quidem causis non cogi: in criminalibus autem nec volentem testimonium dicere. Dicitur enim dig. 3. huius tit. them. 4. lege Iulia de vi libertum testimonium non dicere contra patronum vel liberos eius. Quamvis enim dicatur lib. 9. Codicis tit. 41. const. 6. nec servo meo, nec liberto meo vel matris meae credi pro me vel contra me testimonium dicenti, tam in causis pecuniariis, quam in criminalibus: tamen hic titulus agit de his, qui non sponte ducuntur, et tormentis adhibitis interrogantur. Imo qui textum constitutionis expendit, dicere debet, eam agere de his, qui una cum patrono habitant. Ait enim, domestica interrogatione servorum seu libertorum abstinendum esse. Domus locum significat, in quo simul habitant. Sic enim furta domestica de libertis et servis interpretatur lib. 48. tit. 19. dig. 11. Nusquam enim invenies, libertum prohiberi pro patrono testimonium dicere. Quodsi prohibeatur, non quod libertus sit, prohibetur, sed quod una cum patrono habitet. Dicitur enim lib. 4. Cod. tit. 20. const. 3. domesticum testimonium improbari. Instit. autem lib. 2. tit. 10. dicitur, nos domesticum testimonium non ex cognatione, sed ex unitate, quae per potestatem contingit, accipere.

Quaere lib. 37. tit. 10. dig. 9. quo dicitur: Si tutor necessitudine vel affinitate pupillo coniunctus sit, vel patronus eius sit, non removetur propter infamiam, sed curator ei adiungitur.

ἢ γονέων αὐτῶν] Οἱ ἀνόνητες καὶ οἱ κατιόντες κατ' ἀλλήλων οὔτε βουλόμενοι μαρτυροῦσιν ἐπὶ ἐγκλήματι. οὕτως ὁ Γαριδάς. [Sch. t. II. 548.]

ε'. Γαι. Ἐπὶ τούτου γαμβρός λέγεται καὶ ὁ τὴν θυγατέρα μνηστευσάμενος, καὶ πενθερός ὁ τῆς μνηστῆς^{uu)} πατῆρ.

ὁ τὴν θυγατέρα μνηστευσάμενος] Ἐξ αὐτῆς γὰρ μνηστῆρας ἀρχονται τὰ τοιαῦτα ὀνόματα, ὡς βιβ. λς. τι. ι. διγ. η'. ἦτοι βιβλίω με'. τι. γ'. ἐν δὲ τῇ ε'. διατ. τοῦ ξά. τι. τοῦ ζ'. βιβ. τοῦ κώδικος, ἦτοι βιβ. με'. τι. δ'. κεφ. ζ'. φησὶν, ὅτι εἰ καὶ πολλάκις προσηγοῦμε τοῦ ἀνδρός καὶ τῆς γαμετῆς δηλοῦνται οἱ μνηστευθέντες, ὁμοῦς κυρίως ἀνὴρ μετὰ τὸν γάμον καὶ γαμετὴ λέγονται. ἀναγνώθι βιβ. κγ. τι. β'. διγ. ιβ'. θεμ. β'. φησὶ γὰρ· οὐ δύναμαι τὴν μνηστῆρ τοῦ πατρός μου γαμεῖν, εἰ καὶ μὴ ἔστι κυρίως μητρυνία. ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ γάμου ζῆται βιβ. κη'. τι. ε'. κεφ. β'. θεμ. τελευτ. ὁ φησὶ, τὴν τοῦ πατρός μου ἢ τοῦ ἀδελφοῦ μνηστῆρ οὐ δύναμαι λαμβάνειν, κἂν γαμεταὶ μὴ γεγόνασιν αὐτῶν. [Sch. u. II. 548.]

Ἐπὶ τῷ μαρτυροῦσιν λέγεται γαμβρός ὁ μνηστῆρ, ἐπὶ μέντοι τῷ λαβεῖν ὑπόβολον, οὐ γαμβρός δοκεῖ. [Sch. u. II. 548.]

ς'. Λικιν. v) Οὐκ ἔστιν ἀξιόπιστος μάρτυς ὁ κελεύεσθαι δυνάμενος^{vv)} παρ' ἐμοῦ^{w)} ἐπὶ τῷ^{x)} μαρτυροῦσιν.

οὐκ ἔστιν ἀξιόπιστος μάρτυς] Κανονικῶς οἷς δύνανται τις προστάττειν, τούτους οὐ συγχωρεῖται μάρτυρας παραγαγεῖν, ὡς ὑπεξούσιοι, δούλοι, μίσθιοι. [Sch. x. II. 548.]

ὁ κελεύεσθαι δυνάμενος παρ' ἐμοῦ] Τοῦτο οἶμαι καὶ περὶ μισθίων εἰρηται· τούτοις γὰρ οὐχ ἦτιον ἢ ὡς δούλοις κεχορημέθαι, ὡς βιβ. ζ'. τι. η'. κεφ. δ'. καὶ βιβ. β'. τῶν ἰουστινιανῶν τι. ε'. καὶ βιβ. ζ'. τι. ιζ'. κεφ. ζ'. θεμ. θ'. καὶ τι. αὐτοῦ ιβ'. κεφ. πθ'. καὶ τι. αὐτοῦ νά. κεφ. ιά. θεμ. β'. οἰκειακούς λέγον τοὺς ἀπελευθέρους καὶ τοὺς μισθωτούς. [Sch. y. II. 549.]

Ἀνάγνωθι βιβ. ζ'. τι. νά. κεφ. ιά. θεμ. β'. ὁ φησὶ, τὰς οἰκειακὰς κλοπὰς εὐτελεῖς οὐσας οὐ δεῖ φέρεσθαι εἰς δημοσίαν ἐξέτασιν. οἰκειακαὶ δὲ εἰσιν, ὡς δούλοι ποιούσι δεσποταῖς, καὶ ἀπελευθέροι τοῖς πάτρωσι, καὶ μίσθιοι τοῖς μισθωσαμένοις, παρ' αὐτοῖς διαγόντες. [Sch. y. II. 549.]

ζ'. Ἰαβολ. Ἄκοντες v) οὐ μαρτυροῦσι γέροντες καὶ ἀσθενεῖς καὶ στρατιῶται, καὶ οἱ καλοῦμενοι ἱερεῖς ἢ κληρικοί· καὶ^{yy)} μετὰ τῶν ἀρχόντων ἀπόντες διὰ πρῶγμα δημοσίον, καὶ οἱ μὴ δυνάμενοι ἐλθεῖν.

Ἄκοντες] Οὔτε γέρον, οὔτε νοσερός, οὔτε στρατιῶται, οὔτε μετὰ τινος ἡετιούδικιας καίσα ἀπολιμπανόμενοι, οὔτε οἷς παραγενέσθαι οὐκ ἔξεστι, ἄκοντες ἀναγκάζονται μαρτυρεῖν. τί ἐστίν, οἷς παραγενέσθαι μὴ ἔξεστιν; θὲς γὰρ ἢ τοὺς μοναχούς, ἢ κληρικούς περὶ τὴν θείαν λειτουργίαν ἀπασχολημένους. οὔτε πατὴρ υἱοῦ, οὔτε πατὴρ υἱὸς δύναται καταμαρτυρεῖν. οὐδεὶς ὑπὲρ οἰκείου πράγματος δύναται μαρτυρεῖν. καὶ ὁ μὴ κληθεὶς εἰς μαρτυρίαν τινὸς δύναται καταμαρτυρεῖν. [Sch. z. II. 549.]

γέροντες] Ἀνάγνωθι βιβλίον νδ'. τίτλω ζ'. κεφ. ε'. ὁ φησὶν· οἱ γέροντες διὰ τιμὴν ἀτέλειαν ἔχουσι· σχεδὸν γὰρ ὁμοίως τοῖς ἀρχουσιν ἀρχαιότης ἐτίμησε καὶ τὰ λοιπά. [Sch. a. II. 549.]

Ἰωάννου ἐρώτησις. Τί γὰρ; ἐν ἰδιωτικῇ τις ἂν τύχῃ ὑπογράμει ἐν ἐκμαρτυρίῳ, εἴτα γένηται ἱερεὺς, ἢ ἀρχιερεὺς, ἀναγκάζεται τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ βεβαιοῦν; Ἀπίσ. Περὶ τούτου ζητῶσιν οὐχ ἔτρον κείμενον νόμον, ἐκ δὲ ὁμοίων δοκεῖ μὴ ἀναγκάζεσθαι, φησὶ γὰρ βιβλίον ζ'. τῶν βασιλ. τίτλω β'. κεφ. ιβ'. θεμ. γ'. τὸν ἐν ἰδιωτικῇ τύχῃ γενόμενον αἰρετὸν δικαστήρ, καὶ πρὸ τοῦ δοῦναι τὸν ὄρον γενόμενον ἱερεῖα ἢ ἀρχιερεῖα μὴ ἀναγκάζεσθαι ἀποφίνασθαι. Τοῦ Νικαίου. Ἐμοῦ

5) vel parentes] Adscendentes et descendentes in criminalibus causis nec volentes adversus se testimonium dicunt. Sic Garidas.

V. Gai. In hoc articulo gener dicitur et sponsus filiae¹⁾, et socer sponsae pater.

L. 5. D. XXII. 5.

1) sponsus filiae] Nam ex sponsalibus ejusmodi nomina incipiunt, ut lib. 36. tit. 10. dig. 8. seu lib. 45. tit. 3. Const. autem 5. tit. 61. lib. 6. Codicis, seu lib. 45. tit. 4. cap. 6. dicitur: quamvis plerumque mariti et uxoris appellatione significantur sponsi sponsaevae, proprie tamen maritus et uxor post matrimonium dicuntur. Lege lib. 23. tit. 2. dig. 12. them. 2. Dicit enim, me sponsam patris mei ducere non posse, quamquam noverca proprie non sit. Sed et de nuptiis quaere lib. 28. tit. 5. cap. 2. them. ult. quo dicitur, me patris aut fratris mei sponsam ducere non posse, quamvis ipsis non nupserint.

In testimonio dicendo sponsus gener dicitur: in capiendo autem hypobolo gener non videtur.

VI. Licin. Non est idoneus testis¹⁾, cui imperare possum²⁾, ut testimonium dicat.

L. 6. D. eod.

1) non est idoneus testis] Regulariter quibus quis imperare potest, eos testes producere non potest, ut filii familias, servi, mercenarii.

2) cui imperare possum] Hoc, opinor, de mercenariis quoque dictum est, quibus non minus quam servis utimur, ut lib. 7. tit. 8. cap. 4. et lib. 2. Institut. tit. 5. et lib. 60. tit. 17. cap. 7. them. 9. et tit. eiusdem 12. cap. 89. et tit. eiusdem 51. cap. 18. them. 2. in quo liberti et mercenarii domestici dicuntur.

Lege lib. 60. tit. 51. cap. 11. them. 2. quo dicitur, de furtis domesticis, quae viliora sunt, publice quaeri non debere. Domestica autem sunt, quae servi dominis, et liberti patronis, et mercenarii conductoribus, apud quos degunt, faciunt.

VII. Iavol. Inviti¹⁾ testimonium non dicunt senes²⁾ et infirmi, et qui dicuntur sacerdotes vel clerici: et qui cum magistratibus reipublicae causa absent³⁾, et qui venire non possunt⁴⁾.

L. 8. D. eod.

1) inviti] Neque senex, neque valetudinarius, neque milites, nec qui cum aliquo reipublicae causa absent, nec quibus venire non licet, inviti testimonium dicere coguntur. Quid hoc est, quibus venire non licet? Finge vel monachos esse, vel clericos circa divinum ministerium occupatos. Nec pater adversus filium, nec filius adversus patrem testimonium dicit. Nullus in re sua testis esse potest. Etiam non rogatus testimonium in aliquem dicere potest.

2) senes] Lege lib. 54. tit. 6. cap. 5. quo dicitur: senes propter venerationem immunitatem habent: vetustas enim paene eundem honorem senibus, quem magistratibus, tribuit, et caetera.

Ioannis interrogatio. Quid enim? si quis, cum privatae conditionis esset, testimonio subscripserit, deinde factus sit sacerdos aut episcopus, num testimonium suum confirmare cogitur? Solutio. Hac de re speciale legem non inveni, a simili autem videtur non cogi. Dicit enim lib. 7. Basil. tit. 2. cap. 32. them. 3. eum, qui cum privatus esset, arbiter factus fuerit, et priusquam sententiam diceret, sacerdos aut episcopus factus fuerit, non

uu) Sic lego. Fabr. μνηστῆρας (sic). v) L. 6. legitur in Syn. p. 223. in Blastar. Syntagm. Alphab. lit. Δ. cap. 8. in Beveregii Synod. T. II. P. II. p. 103. apud Harm. I. 6. §. 37. et Attal. tit. 16. §. 10. vv) Usque ad δυνάμενος Attal. qui addit, οἷον δούλος, ἢ μίσθιος. w) παρ' ἐμοῦ deest apud Harm. x) Blast. τό. y) Argumentum I. 8. aliis verbis tradit Attal. tit. 16. §. 9. yy) Adde οἱ ante μετά.

δοκεῖ μᾶλλον, ὅτι ἀναγκασθήσεται, ἵνα μὴ δεηθῆς τῆς αὐτοῦ μαρτυρίας βλάβῃ· προφανῆς γὰρ ἐστὶν ἡ βλάβη, ὡς ἀδυνάτου ὄντος ἐτέρου ἀπὸ τοῦ ὑπογραψάντος μαρτυρεῖν ὡς ὑπογράψαντος. καὶ μὴ μοι πρόσφερε τὸ τοῦ αἰρετοῦ δικαστοῦ παράδειγμα. ἐπ' ἐκείνου γὰρ οὐ βλάπτονται τοσοῦτον οἱ δικασόμενοι· ἔχουσι γὰρ ἐνόρδινα δικαστήρια πολλὰ, καὶ δύνανται καὶ αἰρετὴν συστήσασθαι. ἄλλως τε καὶ ἡ μαρτυρία ἐνταῦθα διὰ τῆς ὑπογραφῆς ἀπρητισμένη γέγονε, καὶ τὸ ἐξ ἀρχῆς βεβαίον οὐκ ἀκυροῦται ἐκ τῶν συμβαινόντων, ὡς βιβ. β'. tit. γ'. κεφ. πέ. θεμ. β'. ζῆται καὶ βιβ. θ'. tit. α'. κεφ. ξ'. καὶ βιβ. ζ'. tit. ζ'. κεφ. γ'. [Sch. a. II. 549.]

καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων ἀπόντες] Ἔχουν, οὐ δύνανται ὁ δικαστὴς αὐτοὺς ἀναγκάζειν ἐλθεῖν καὶ μαρτυρεῖν. [Sch. b. II. 550.]

οἱ μὴ δυνάμενοι ἐλθεῖν] Τοντέστιν οἱ κωλύμενοι ἐλθεῖν, οἷον οἱ κληρικοί, καὶ οἱ περὶ τὴν ἱερὰν λειτουργίαν ἡσχολημένοι²⁾. ζῆται βιβ. γ'. tit. α'. κεφ. ις'. ὅπερ δεῖ νοεῖν, ὅτι τότε ἀναγκάζονται οἱ ἐπίσκοποι μαρτυρεῖν, ὅτε ὑπογραψοῦν ἐν τινι συμβολαίῳ. [Sch. c. II. 550.]

Τὸ μὴ δυνάμενοι διχῶς νόησον, καὶ κωλύμενοι, ὡς οἱ μοναχοί, ἢ ἐξουσατενοῦμενοι, ὡς οἱ ἱερεῖς. [Sch. d. II. 550.]

L. 9. η'.^{a)} Παυλ. Υἱὸς^{b)} πατρὶ ἢ πατὴρ υἱῶ εὐ μαρ-
D. XXII. 5. τυρεῖ.

υἱὸς πατρὶ] Ἀνάγνωθι βιβ. λε'. tit. α'. κεφ. κ'. θεμ. θ'. τὴν γὰρ κώλυον εἶπε, ἐνθα τι προσπορίζεται· οὕτως γὰρ φησὶ τὸ κεφάλαιον· καὶ³⁾ οἰονδήποτε τρόπον οὐ μαρτυροῦσαν ἡμῖν οἱ ὑπεξούσιοι, ἐνθα τι προσπορίζεται. [Sch. e. II. 550.]

Ὁ ὑπεξούσιος ὡν δηλονότι· δοκεῖ γὰρ ἐαυτῶ μαρτυρεῖν μαρτυρῶν τῷ πατρὶ. εἰ δὲ γένηται αὐτεξούσιος, ἀκωλύτως μαρτυρεῖ, καὶ ὡς ἐν ἀλλοτρίῳ πράγματι πιστεύεται. [Sch. e. II. 550.]

ἢ πατὴρ υἱῶ] Ὑπεξούσιον νόμι μοι καὶ αὐτεξούσιον. καὶ υἱὸς γὰρ τῷ πατρὶ μαρτυρῶν ὡς ἐν ἰδίῳ μαρτυρεῖ. [Sch. f. II. 550.]

L. 10. θ'.^{c)} Πομπων. Οὐτε οἰοςδήποτε ἐν ἰδίῳ πράγματι.
D. eod. ι'. Ἰδευ.^{d)} Εἰς ἀπόδειξιν τοῦ γεγονότος καὶ ὁ μὴ
L. 11. προσκεκλημένος^{e)} μαρτυρεῖ.^{f)}
D. eod.

εἰς ἀπόδειξιν τοῦ γεγονότος] Ἦ ὕ. νεαροὶ πανταχοῦ τοὺς μαρτυροὺς προσκεκλημένους εἶναι βούλεται, φάσκουσα τὰς ματαίας καὶ ἐκ τοῦ παρῆκοντος γενομένης μαρτυρίας μηδενὶ λόγῳ κρατεῖν. τυχὸν γὰρ τινες παριόντες ὡς δι' ἄλλῃ αἰτίαν παρατυχόντες ἤκουσαν τοῦδε λέγοντος εἰληφέναι χρυσόν, ἢ τῷδε ἐποφείλεν. [Sch. g. II. 550.]

καὶ ὁ μὴ προσκεκλημένος] Οὐκ ἐπὶ τῶν συμφώνων, ἀλλ' ἐπὶ τῶν συμβεβηκότων καὶ περιστατικῶν· οἷον ὅταν τις ἐν τῇ ὁδῷ ἕβρισέ με, ἢ ἔτυπέ με· οὐδὲ γὰρ ἐγνώσκον τοῦτον, ἵνα προσκαλέσωμαι τινα ἐπ' αὐτῷ τοῦτω. ἐπὶ τῆς διαθήκης δὲ οὐδαμῶς, εἰ μὴ προσκληθῆεν, ὡς βιβ. λε'. tit. α'. κεφ. κ'. θεμ. γ'. ὡσπερ καὶ ἐπὶ τῆς καταθέσεως. [Sch. h. II. 550.]

L. 12. ια'.^{g)} Οὐλίπιαν. Ἐνθα μὴ προστίθεται μαρτύρων
D. eod. ἀριθμὸς, ἀρκοῦσι δύο. ἢ γὰρ πληθυντικὴ σημασία τὸν δυϊκὸν ἀριθμὸν περιέχει.

ἐνθα μὴ προστίθεται] Ἐνθα νόμος μαρτύρων ἀπαιτεῖ παρουσίαν, μὴ λέγει δὲ ἰδικῶς, πόσους μαρτυρας, τότε καὶ δύο μόνοι μαρτυροῦντες ἀρκοῦσι. τοῦτο νόησον, ἐὰν ὁ νόμος εἰπὼν ἀορίστως παραγενέσθαι μαρτυρας, μὴ ἐπήγαγεν ἰδικῶς τὸ ἀμπλίσσιμος, τουτέστιν μὴ εἶπεν ἰδικῶς, πολλοὺς παραγενέσθαι μαρτυρας. τότε γὰρ κρίσει τοῦ δικαστοῦ συστήλλεται τῶν μαρτύρων ὁ ἀριθμὸς, καὶ ὅσους^{h)} ἂν ὁ τῆς ὑποθέσεως

cogi sententiam ferre. Nicaei. Imò mihi videtur cogendus esse, ne qui eius testimonio eget, damnum patiat, quod perspicuum est, cum fieri non possit, ut alius pro eo, qui subscripsit testimonium, testimonium dicat, quasi ipse subscripsit. Nec mihi profer arbitri exemplum. Nam in eo litigatores aequè non laeduntur: habent enim plura iudicia ordinaria, et possunt etiam arbitrum constituere. Praesertim et testimonium hoc loco per subscriptionem perfectum fuit, et quod ab initio validum est, ex his, quae postea contingunt, non infirmatur, ut lib. 2. tit. 3. cap. 85. them. 2. Quaere et lib. 9. tit. 1. cap. 60. et lib. 6. tit. 7. cap. 3.

3) et qui cum magistratibus — absunt] Id est, iudex eos cogere non potest, ut veniant et testimonium dicant.

4) qui venire non possunt] Id est, qui venire prohibentur, ut clerici, et qui circa sacrum ministerium occupati sunt. Quaere lib. 3. tit. 1. cap. 16. Quod intelligendum est, quoniam episcopi testimonium dicere coguntur, cum instrumentum subscripserint.

Quod ait, non possunt, dupliciter intellige, vel quod prohibeantur, ut monachi, vel quod excusentur, ut sacerdotes.

VIII. Paul. Filius patri¹⁾, aut pater filio²⁾ testis non est.

1) filius patri] Lege lib. 35. tit. 1. cap. 20. them. 4. Nam prohiberi, quominus testimonium ferat, ait, cum aliquid acquiritur: sic enim ait caput: quolibet modo testes nobis non sunt, qui in potestate nostra sunt, cum aliquid acquiritur.

Qui scilicet in potestate est: nam qui patri testis est, sibi ipse testimonium dicere videtur. Si vero ius iuris factus sit, non prohibetur testis esse, et ut in alieno negotio fides ei adhibetur.

2) aut pater filio] Intellige filium in potestate vel emancipatum. Filius enim, qui patri testis est, quasi in re sua testis est.

IX. Pompon. Nec quisquam in re sua.

X. Idem. Ad probationem rei gestae¹⁾ faciendam etiam non accitus²⁾ testimonium perhibet.

1) ad probationem rei gestae] Nov. 90. testes omnino accitos esse vult, dicens, vana et a transeunte sumta testimonia nulla ratione valere. Fortasse enim quidam illuc dicentem, se aurum accepisse, vel se illi debere.

2) etiam non accitus] Non in conventionibus, sed in his, quae fortuito casu contingunt: veluti cum quis in itinere iniuriam mihi fecerit, aut me percusserit: neque enim eum noveram, ut ad hoc ipsum aliquem advocarem. In testamento vero nullo modo, nisi rogati sint, ut lib. 35. tit. 1. cap. 21. them. 3. quemadmodum et in depositione.

XI. Ulpian. Ubi non adiiicitur¹⁾ testium numerus, duo sufficiunt. Pluralis enim significatio dualem numerum continet.

1) ubi non adiiicitur] Ubi lex testium praesentiam exigit, nec specialiter adiiicit, quot testes, tunc duo tantum testes sufficiunt. Hoc sic accipe, si lex, quae dixit indefinite, testes praesentes esse debere, specialiter non adiecerit, *amplissimus*, hoc est, specialiter non dixerit, plures testes adesse debere. Tunc enim arbitrio iudicis testium numerus coarctatur, et tot suf-

α) Sic lego. Fabr. ἡσυχολοῦμένοι. α) L. 9. legitur in Syn. p. 223. in Blastaris Syntagm. Alphab. lit. Δ. cap. 8. in Beveregii Synod. T. II. P. II. p. 101. et apud Harm. I. 6. §. 40. β) Syn. ὁ υἱός. γ) L. 10. legitur in Syn. p. 223. apud Blast. I. 1. et apud Harm. I. 6. §. 40. δ) L. 11. legitur apud Harm. I. 6. §. 27. ε) Harm. addit ὡν post προσκεκλημένους. f) Harm. addit: τοῦτο δὲ οἷα ἐπὶ συμφώνου αἰσθῆν, ἄλλ' ἐπὶ τῶν συμβεβηκότων καὶ περιστατικῶν. g) L. 12. legitur in Syn. p. 224. h) Sic lego. Fabr. ὅσους.

ἀκροατῆς συνίδη, ἀρκοῦσι μαρτυροῦντες τῇ ὑποθέσει. τοῦτο γὰρ εἶπεν ἐν τῷ α'. διγ. τοῦ παρόντος τίτ. ἐνθα ἀορίστως, ὡς εἴρηται, ὁ νόμος εἶπε παραγίνεσθαι μάρτυρας, μὴ ἐπήγαγε δὲ ἰδικῶς τοὺς πολλούς, κἂν πληθυντικῶς εἶπε μάρτυρας παραγίνεσθαι, τότε καὶ δύο μόνοι μαρτυροῦντες ἀρκοῦσιν. ἡ γὰρ πληθυντικὴ σημασία καὶ διὰ δύο μόνων γνωρίζεται. καὶ σημειώσαι καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ τῶν πολλῶν ἀριθμὸς μέχρι δύο καὶ μόνων δύναται περιελαίεσθαι. [Sch. i. II. 550. sq.]

Μέχρι λ'. χρυσίου λίτρας^{ι)} ἀρκοῦσι δύο μάρτυρες ἀδιάβλητοι μένοντες. εἰ δὲ ὑπὲρ [λ'.]ⁱⁱ⁾ λίτρας ἐστὶν ἡ ποσότης, τότε τρεῖς μάρτυρας δεχόμεθα, εἶγε μαρτυροῦσι παρεῖναι τῇ δόσει. καὶ ὑπὲρ πεντηκοντα λίτρων ἀρκοῦσι τρεῖς μάρτυρες, ἐνώπιον αὐτῶν τοῦ χρυσοῦ καταβαλλομένου. εἰ δὲ οὐκ ἐστὶ δόσις, ἀλλὰ κατάθεσις, ὅση ἂν ἡ ποσότης, κἂν πολλή, κἂν ἁλιχίστη, ε. μάρτυρας ὀφείλει^{κ)} προσλαμβάνεσθαι, καὶ οὐκ ἐκ τοῦ παρρηκτοῦ οἱτοί θέλουσι μαρτυρεῖν καὶ λέγειν, ὡς δ' ἄλλην χρῆσιν παραγινόμενοι ἠκουσάμεν τοῦδε λέγοντος χρεωστῆν τόσην ποσότητα, ἢ ἀπολαβεῖν τὸ χρεωσθημένον· τοῦτο γὰρ οὐδὲν ἐστὶν· ἀλλὰ διὰ τοῦτο προσκεκλήσθαι, ὡς τε τὸν ὁμολογούντα χρεωστῆν ἢ ἀποκληροθῆναι εἰπεῖν πρὸς αὐτούς, ὅτι γνωσάτε τοῦτο καὶ μαρτυρεῖτε, ὅτι χρεωστῶ τῷ δεῖνι τὸδε, ἢ τὸ ἱκανὸν ἐπαυρὸν τοῦ χρέους, καὶ ἐθέλω ὑμᾶς εἰδέναι καὶ μαρτυρεῖν περὶ τούτου. τοιαύτην γὰρ ὁ νόμος ἐπὶ τῆς καταθέσεως ὑπαιτεῖ μαρτυρίαν. [Sch. i. II. 551.]

Εἰς αὐτό. Ἐναντίον πως εἶναι δοκεῖ τὸ παρὸν κεφάλαιον^{κκ)} τῷ γ'. θεμ. τοῦ α'. κεφ. φησὶ γὰρ ἐνταῦθα μὲν, ὡς εἰ μὴ προστεθῆ μαρτύρων ἀριθμὸς, δύο ἀρκοῦσιν· ἐκεῖ δὲ λέγει, ὡς ἂν μὴ ἀριθμοῦ μαρτύρων μνημονεύσῃ, τῇ κρίσει τοῦ δικάζοντος ἠφεῖται^{λ)}. καὶ μίαν μὲν λύσιν φασὲν τοῦτο, ὅτι μὲν ἐκεῖ προστεθῆ τὸ πολλούς, καὶ διὰ τοῦτο τῇ κρίσει τοῦ δικάζοντος ἠφεῖται· ἐνταῦθα δὲ οὐ προστεθῆ τοὺς πολλούς· διὰ τοῦτο ἀρκοῦσι δύο. εἰ γὰρ καὶ τῶδε τὸ πολλούς προστεθῆ, τῇ κρίσει ἂν τῶν δικαστῶν ἠφεῖθῃ κἀνταῦθα ἡ ποσότης τῶν μαρτύρων. ἕτερον δὲ λύσιν αὐτῆ, ὅτι ἐκεῖνο μὲν τὸ κεφάλαιον περὶ ἰουδικιῶν νοητὸν ὑποθέσεων, τὸδε περὶ συστατικῆς πράξεώς τινος. γίνωσκε γὰρ, ὡς ἐπὶ τῶν ἰουδικιῶν μὲν, εἰ μὴ ἤτις προστεθῆ ποσότης μαρτύρων, ὁ δικαστὴς ἐπιγνώσεται τὴν προσρηκουσάν ποσότητα· ἐπὶ δὲ πράξεων τινῶν συστατικῶν, εἰ μὴ προστεθῆ ἤτις ἡ ποσότης, δύο καὶ μόνοι ἀρκοῦσιν. [Sch. i. II. 551.]

Δύο μάρτυρες ἀρκοῦσιν, ὡς περὶ ἐπὶ ἀπωλείας^{λλ)} δικαιωμάτων ναυαγῶν καὶ τῶν ὁμοίων. [Sch. i. II. 552.]

ιβ'. Πάπιαν. Εἰ καὶ μὴ κεκώλυνται ἤτις ὑπὸ νόμον μαρτυρεῖν ἐν δημοσίῳ δικαστηρίῳ οἱ ἐπὶ συκοφαντία καταδικασθέντες, ὅμως οὐ τὸ μὴ κεκωλυμένον δεῖ προσδέχεσθαι, καὶ ὁ δικαστὴς ἐκείνης τῆς μαρτυρίας ὀφείλει διακρίνειν τὴν πίστιν, ἣτις παρὰ ἀνθρώπου ἀμέμπτου λέγεται.

οἱ ἐπὶ συκοφαντία καταδικασθέντες] Οἷδα τοῦτο ζητηθῆν, εἰ ἄρα ἐν πονηρικῷ δικαστηρίῳ οἱ ὡς συκοφαντία καταδικασθέντες κωλύονται μαρτυρεῖν ἐν πονηρικῷ δικαστηρίῳ. ποιεῖ δὲ τὴν ζήτησιν, ἐπειδὴ οὔτε ὁ νόμος ὁ Σέβριος^{mm)} ὁ τοὺς συκοφαντίας τιμωρούμενος, οὔτε ὁ Ἰούλιος περὶ βίας, καὶ ἔπεπονδάρουμ, ὅς κατὰ τῶν κλεπτόντων ἀρχόντων κινεῖται, οὔτε ὁ Ἰούλιος δὲ πεκουλάτου, ὅς κατὰ τοῦ δημόσια κλεπτοῦ εἰσθεῖν γυμνάζεσθαι, τοὺς τοιοῦτους ἐκώλυσε μαρτυρεῖν. καὶ λέγει ὁ Πάπιανος, μὴδὲ τούτων χορηγεῖν προσδεχθῆναι τὴν μαρτυρίαν, κἂν ὑπ' οὐδενὸς τῶν εἰρημένων νόμων ἐκωλύθῃ. ὅπερ γὰρ τοῖς νόμοις οὐ περιελαμβάνεταιⁿⁿ⁾, τοῦτο τῇ δικαιοσυνῇ τῶν δικαστῶν ἐπιτέτραπται, ὡν ὄφρακλον ἐστὶν, καὶ τὴν τῶν εὐνοπήτων μαρτυρίαν ἀνθρώπων μὴ ὡς ἔτιχε δεχέσθαι. σημειώσαι οὖν, οἱ τὸ μὴ νόμον κεκωλυμένον οὐ πάντως ἐπιτέτραπται. [Sch. k. II. 552.]

Κυρίλλου. Ὁ ἐπὶ συκοφαντία πονηρικῷ ἐγκλήματι καταδικασθῆς οὐ μαρτυρεῖ ἐν πονηρικῷ δικαστηρίῳ. λέγει δὲ ἐν τῷ ἤτις τοῦ α'. διγ. τοῦ α'. τίτ. τοῦ α'. βιβ. οὔ, κἂν ἄτιμος ὑπὸ τῶν νόμων οὐ κωλύεται συνεδρεῖν, ὅμως οὐκ ὀφείλει συνεδρεῖν. εἴρηται καὶ βιβ. γγ'. τίτ. β'. διγ. μβ'. οὔ ἐν

ficiunt causae testes, quot iudex, qui de causa cognoscit, necessarios esse prospexerit. Hoc enim dixit dig. I. huius tit. ubi indefinite, uti iam dictum est, lex testes adesse debere dixit, nec specialiter adiecit *plures*, licet plurali numero dixerit testes adesse debere, tunc etiam duo sufficiunt. Nam pluralis significatio etiam per duos cognoscitur. Et nota, pluralem numerum duobus tantum concludi posse.

Ad triginta auri libras duo testes probatae opinionis sufficiunt. Si vero quantitas triginta libras excedat, tres testes admittimus, si dicant, se interfuisse dationi. Ad quinquaginta vero libras tres testes sufficiunt, si in conspectu eorum aurum solutum sit. Si vero datio non sit, sed depositio, quantacunque fuerit quantitas, sive maior, sive minima, quinque testes adhibendi sunt, nec testimonium quasi ex incidenti ferre debent, et dicere, se ob aliam rem intervenientes audisse illum dicentem, se tantam quantitatem debere, vel debitum accepisse: hoc enim nullius momenti est: sed ad hoc convocandi sunt, ut qui se debere confitetur, vel quod sibi deberetur, exsolutum, dicat, se eos accivisse, ut scirent et testimonium de eo perhiberent, se illi illud debere, vel sibi debiti nomine satisfactum esse, seque velle, ut hoc sciant, et testimonium de eo dicant. Eiusmodi enim testimonium lex in depositione exigit.

Ad idem. Hoc caput quodammodo contrarium esse videtur them. 3. cap. 1. Hoc loco enim dicitur, si numerus testium adiectus non sit, duos sufficere: illic autem, si numeri testium non meminerit, iudicis arbitrio committitur. Et prima quidem solutio est, quod ibi adiectum sit, *plures*, et ideo iudicis arbitrio committi: hoc loco autem adiectum non est, *plures*, ideoque duo sufficiunt. Quodsi adiectum esset, *plures*, utique etiam hoc loco arbitrio iudicis numerus testium committeretur. Alia vero solutio haec est, quod caput illud accipiendum sit de iudicialibus causis, hoc vero de quadam actione commendatitia. Scias enim, in iudicialibus, nisi adiectus sit numerus testium, iudicem definire numerum competentem: in quibusdam vero commendatitiis actionibus, nisi nominatim numerus adiectus sit, duo tantum sufficiunt.

Duo testes sufficiunt, ut si naufragio instrumenta perierint, et in aliis similibus.

XII. Papiam. Quamvis non nominatim lege prohibeantur testimonium dicere publico iudicio calumniae^{L. 13.} damnati¹⁾, tamen quod prohibitum non est, continuo admittere non oportet, et iudex huius testimonii fidem examinare debet, quod inculpatae vitae homo dixerit²⁾.

1) publico iudicio calumniae damnati] Quaesitum scio, an in publico iudicio calumniae damnati testimonium in publico iudicio perhibere prohibeantur. Quaestionem autem facit, quia nec lex Remmia, quae calumniatores coercet, neque lex Julia de vi et repetundarum, quae est contra magistratus furta admittentes, neque lex Julia de peculatu, quae in fures pecuniae publicae exerceri solet, eiusmodi homines testimonium dicere vetuerunt. Et Papianus ait, testimonium eorum admittendum non esse, etiamsi nulla ex praedictis legibus prohiberetur sit. Quod enim legibus comprehensum non est, id aequitati iudicium permittitur, ad quorum officium pertinet, testimonium quoque hominum integritate existimationis sine delectu non admittere. Nota igitur, id quod lege non prohibetur, non statim permitti.

Cyriilli. Qui in publico iudicio calumniae damnatus est, in publico iudicio testimonium non dicit. Dicitur autem in textu dig. I. tit. 21. lib. 1. quamvis infamis legibus non prohibeatur assidere, tamen eum non debere officio assessoris fungi. Dicitur et lib. 23. tit. 2.

ι) Lege λιτρῶν et postea ὑπὲρ πεντ. λίτρας. ii) λ'. abest in Fabrot. edit. κ) Lege μάρτυρες ὀφείλουσι et postea ὀφείλουσι pro θέλουσι. κκ) Sic lego. Fabr. κεφάλαιον. λ) Malim ἐφεῖται, ut et postea ἐφέθη. ll) Sic lego. Fabr. ἀπωλεία. m) Fabr. in marg. Πέμμιος. Recte. n) Fabr. περιλαμβάνεται.

τοῖς γάμοις οὐ μόνον τὸ ἐπιτραπημένον ζητοῦμεν, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐπρεπές. καὶ βιβλίου ν'. τίτ. ιζ'. διγ. ρμδ'. ὅτι οὐ πᾶν, ὅπερ ἔξεστιν, ἡδὴ εὐπρεπές ἐστι. καὶ διγ. ρζ'. ὅτι καὶ ἐν τοῖς γάμοις οὐ μόνον, εἴ τι ἔξεστιν, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐπρεπές ζητοῦμεν. μή σοι δόξη ἐναντίον τὸ β'. θεμ. τοῦ δ'. κεφαλαίου τοῦ λδ'. τίτ. τοῦ ζ'. βιβ. οὐτε γὰρ τὸν ἐπὶ συκοφαντίᾳ ἀτιμώμενον κωλύει τοῦ μαρτυρεῖν, ἀλλὰ τοῦ κινεῖν ἐγκλημα δημοσίον. καὶ καλῶς φησὶν τὸ παρὶν κεφαλαίον, εἴ καὶ μὴ κενώλυνται ἥπως οἱ ἐπὶ συκοφαντίᾳ καταδικασθέντες, ἀλλὰ μηδὲ τοῦ ζ'. κεφ. τοῦ μγ'. τίτ. τοῦ αὐτοῦ βιβ. διότι κινεῖον οὐ τοὺς καταδικασθέντας ἐπὶ συκοφαντίᾳ ἐπὶ δημοσίῳ δικαστηρίῳ κωλύει μαρτυρεῖν, ἀλλὰ τοὺς ὑποπεσόντας τῷ ἔπε-
[Sch. k. II. 552.]

ἦ τις παρὰ ἀνθρώπου ἀμέμπτου λέγεται] Ἐν-
τίμου, ἀκεραίου, ἀνυβρίστου. [Sch. l. II. 553.]

L. 14. ιγ'. Ἰδεμ. ο) Ὁ καταδικασθεὶς τῷ περὶ μοιχείας
D. XXII. 5. ἐγκλήματι οὐ μαρτυρεῖ. καὶ ἐὰν ἐν διαθήκῃ μαρτυ-
ρήσῃ, ἄκυρός ἐστι καὶ πολιτικῶς καὶ πραιτωρίως.

ὁ καταδικασθεὶς τῷ περὶ μοιχείας] Ἐξητήθη
μὲν, εἴ δύναται ὁ ἐπὶ μοιχείᾳ καταδικασθεὶς μαρτυρεῖν. ἐκρά-
τησε δὲ ὅμως τὸ μῆτε τοῦτον δύνασθαι μαρτυρεῖν· τοσοῦτον,
ὅτι οὐτε κατὰ τὸ πολιτικόν, οὐτε κατὰ τὸ πραιτωρίον ἐρωτᾶται
δικαίον ἢ διαθήκη, ἐν ἣ τοιοῦτος μάρτυς παρείληπται. πείθη-
ται γὰρ τῷ πολιτικῷ ὁ πραιτωρ, ὡςτε μῆτε ἀδίονα, μῆτε
δικαστοχρῆν αἰτηθῆναι ἐκ τῶν διαθηκῶν, ἐν αἷς ὁ ἐπὶ μοιχείᾳ
καταδικασθεὶς ἐμαρτύρησε. [Sch. m. II. 553.]

Ἰσιδώρου. Σημειώσαι τὸ τεστιμόνιον ὀφθαλμῶς γενικῶς εἰρη-
μένον. ἐκ τούτου γὰρ δῆλον, ὅτι οὐτε ἐν διαθήκῃ, οὐτε ἐν
δικαστηρίῳ δύναται μαρτυρεῖν ὁ ἐπὶ μοιχείᾳ καταδικασθεὶς·
τοσοῦτον δὲ, ὅτι καὶ ἐν δικαστηρίῳ μαρτυρεῖν οὗτος κενω-
λυνται, καὶ μὴ ἐν διαθήκῃ οὐ μαρτυρεῖν καταδικασθεῖσα ἐπὶ
μοιχείᾳ, οὐτε ἐν δικαστηρίῳ δύναται μαρτυρεῖν^{οο)}. καὶ τοῦτο
μανθάνεις ἐν τῷ παρόντι τίτ. διγ. ιη'. Παύλου ἤρω, καὶ ἐν
τῷ πραιτωρίῳ δὲ τεσταμέντις βιβ. τίτ. α'. διγ. κα'. ἀρμόζει.
[Sch. n. II. 553.]

Ὁὐχ ἀμφιβαλλόμενος, ἀλλ' ὁ πρὸς τῆς ὑπογραφῆς καὶ
μαρτυρίας κατηγορηθεὶς καὶ καταδικασθεὶς· διό καὶ οἱ σὺν
αὐτῷ ὑπογραψάμενοι σπιλῶνται, ὡς ὁμολογούμενον μοιχὸν σὺν
αὐτοῖς ὑπογράψαι προσδεξάμενοι. [Sch. m. II. 553.]

ἄκυρός ἐστι] Ἰωάννης. Ἄκυρός ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ
μοιχοῦ, κἂν ἡ διαθήκη ἐρρωμένη ὅσον ἀπὸ τῶν λοιπῶν παρατη-
ριῶν εἴη. κἂν πολιτικῶς γὰρ φησὶν γέγονεν ἡ διαθήκη, του-
τέστι καθὼς ὁ δωδεκάδελτος παραδίδοσι, τῶν ἀγνάτων καὶ
τῶν ὑπεξουσίῳ μόνων γραφέντων κληρονόμων ἐν ἐκείνῃ τῇ
διαθήκῃ, κἂν πραιτωρίας, ἦτοι γραφέντων καὶ τῶν ἀγνάτων
καὶ τῶν κογνάτων καὶ τῶν αὐτεξουσίῳ καὶ ὑπεξουσίῳ·
τοῦτο γὰρ φιλοφρονέστερον ὁ πραιτωρ διετάξατο, καὶ ἐρρω-
μένη ἢ ἡ τοιαύτη διαθήκη· ὑπέγραψε δὲ μοιχὸς ἐν αὐτῇ τὸν
τῶν πέντε μαρτύρων ἀναπληρῶν ἀριθμὸν· οὐκ ἐρρωταί.
[Sch. n. II. 553.]

Ἄλλος εἰς τὸ αὐτό. Τὸ πολιτικῶς καὶ πραιτωρίως οὕτως
ροητέον ἀπὸ τοῦ, κἂν ἐν μιᾷ ὑφῇ καὶ συναπτῶς ἀνεγνώσθη,
ὅπερ ὁ πολιτικὸς διορίσαστο νόμος, καὶ πέντε ἢ ἑπτὰ μάρτυρες
ὑπέγραψαν, ὅπερ ὁ πραιτωρὸς προσέθηκε, καὶ ἐρρωμένη ἢ
ἐντεῦθεν ἢ διαθήκη ἦσαν δὲ τινες τῶν ἐν αὐτῇ ὑπογραφάντων
μοιχοί· οὐκ ἐρρωταί ἡ διαθήκη, ὡς κεφ. β'. τοῦ α'. τίτ. τοῦ
λε'. βιβ. [Sch. n. II. 553.]

Τὸ παρόντων μαρτύρων μιᾷ ὑφῇ τὴν διαθήκην ἀναγνώ-
σκεσθαι, πολιτικοῦ νόμου ἐστίν· ἐν δὲ τοῦ πραιτωρίου αἱ
σφραγίδες καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν πέντε ἢ ἑπτὰ μαρτύρων· ἀπὸ
δὲ διατάξεων τῶν τῶν διαθέμενον καὶ τοὺς μάρτυρας ὑπογρά-
φειν, ὡς βιβ. λε'. τίτ. α'. κεφ. α'. θεμ. β'. [Sch. n. II. 554.]

L. 15. pr. ιδ'. Ρ) Παυλ. Ὁ τῷ ἐγκλήματι τῷ ἐπὶ δωροδο-
D. eod. κίας⁹⁾ ἀρχόντων ἢ δικαστῶν καταδικασθεὶς οὐτε ἐν
διαθήκῃ, οὐτε ἄλλως μαρτυρεῖ.

ο) L. 14. legitur paulo aliis verbis apud Harm. I. 6. §. 38. et V. 1. §. 9. οο) Locus corruptus. Fortasse legendum
est: καὶ ἐν διαθήκῃ οὐ μαρτυρεῖ ἢ καταδικασθεῖσα κ. τ. λ. Ρ) L. 15. pr. legitur in Syn. p. 224. et aliis verbis apud Attal.
tit. 16. §. 3. 9) Syn. περὶ ἀδικίας, uti et Attal.

dig. 42. in nuptiis non solum, quod liceat, quaerimus, sed etiam quod honestum sit. Et lib. 50. tit. 17. dig. 144. non omne, quod licet, continuo honestum est. Et dig. 97. in nuptiis non solum, quid liceat, sed et quid honestum sit, quaerimus. Nec tibi obstare videatur theu. 2. cap. 4. tit. 34. lib. 60. Neque enim calumnia infamatum vetat testimonium dicere, sed publicum iudicium intendere. Et recte ait hoc caput, *quamvis non prohibeantur nominatim calumniae damnati*. Sed neque cap. 6. tit. 43. eiusdem libri, quoniam eo capite non calumniae damnati in publico iudicio testimonium dicere prohibentur, sed lege repetundarum damnati, quod et ipse titulus docet.

2) quod inculpatae vitae homo dixerit] Honestus, integer, nulla contumelia affectus.

XIII. Idem. Damnatus adulterii¹⁾ testimonium non dicit. Et si ad testamentum testis adhibitus sit, testamentum non valet²⁾ tam civili, quam praetorio iure.

1) damnatus adulterii] Quaesitum est, an adulterii damnatus testimonium dicere possit. Magis tamen placuit, neque hunc testimonium perhibere posse: adeo, ut neque civili, nec praetorio iure valeat testamentum, ad quod huiusmodi testis adhibitus est. Praetor enim iuri civili obtemperat: ut neque hereditas adiri, neque bonorum possessio peti possit ex testamento, in quo adulterii damnatus testis adhibitus est.

Isidori. Nota, *testimonii officio* generaliter dictum. Ex quo constat, adulterii damnatum neque in testamento, neque in iudiciis posse testimonium perhibere: adeo, ut quod in iudiciis testimonium perhibere non possit, nec ad testamentum adhiberi queat adulterii damnata, nec in iudicio dicere testimonium potest. Idque discis dig. 18. huius tit. quod est Pauli, quod congruit lib. *de testamentis* tit. 1. dig. 21.

Non de quo dubitetur, sed qui accusatore in crimen subscribente, et testibus datis accusatus et damnatus est: ideoque et qui cum eo subscripserunt, infamia notantur, quod adulterii convictum secum subscribere sustinuerint.

2) non valet] Ioannis. Irritum est testimonium adulteri, licet testamentum valeat, quantum ad ceteras observationes. Quamvis iure civili, inquit, factum sit testamentum, id est, prout lex duodecim tabularum concedit, agnatis et his tantum, qui in potestate sunt, heredibus in eo scriptis: sive iure praetorio, id est, tam agnatis, quam cognatis, et tam his, qui sui iuris sunt, quam qui in potestate, heredibus scriptis: hoc enim Praetor benignius edixit, et testamentum eiusmodi valebat: quoniam autem adulter in eo subscripsit, numerum quinque testium explens, non valet.

Alius ad idem. Quod ait *iure civili et praetorio*, sic accipiendum est, ut quamvis uno contextu et coniunctim factum sit, quod ius civile definit, et quinque vel septem testes subscripserint, quod ius Praetorium adiecit, ac per hoc testamentum valeret: si quidam ex his, qui subscripserunt, adulteri sint, testamentum non valet, ut cap. 2. tit. 1. lib. 35.

Ut praesentibus testibus uno contextu testamentum fiat, ex iure civili descendit: ex iure vero Praetorio signacula, et numerus quinque vel septem testium: ex constitutionibus autem, ut testator et testes subscribant, ut lib. 35. tit. 1. cap. 1. them. 2.

XIV. Paul. Qui ideo¹⁾, quod, cum magistratus vel iudex esset, sordide quid accepit, damnatus est, neque in testamento²⁾, neque aliter testimonium perhibet.

Ὁ ἑρμαφρόδιτος, εἰ τὰ ἀρρένων ἐπικρατεῖ ἐν αὐτῷ, μαρτυρεῖ ἐν διαθήκῃ.

ὁ τῷ ἐγκλησθέντι] Ὁ τῷ Ἰουλίῳ ἡγετονδάρου καταδικασθεὶς ἦγον τῷ περὶ δωροδοκίας, οὔτε ἐπὶ τῶν ἐν συστάσει, οὔτε ἐν διαθήκῃ, οὔτε ἐπὶ τῶν ἐν ἀποδείξει, οὔτε ἐν δικαστηρίῳ δύναται μαρτυρεῖν. σημειῶσαι αὐτὸ διὰ τὸ ἐναντίον κείμενον ἐν τῷ πραττομένῳ δὲ τεσταμέντῳ μονοβιβλίῳ^{rr)} tit. α'. διγ. κ'. Οὐλλπιανὸς ἤρω. [Sch. o. II. 554.]

Τοῦτο νόμιον περὶ τοῦ μὴ ἀποκαταστάτος, μήτε συγκλητικῷ ὄντος, ἵνα μὴ ἐναντιωθῆ σοι τὸ παρατελευτηθῆ. θεμ. τοῦ κ. κεφ. τοῦ α'. tit. τοῦ λδ. βιβ. ζήτει καὶ βιβ. ζ. tit. α. κεφ. β. καὶ βιβ. ζ. tit. γ'. κεφ. ιζ'. [Sch. o. II. 554.]

Φησὶν ἰνστιτουτῶν β. tit. ι'. καὶ κεφ. ζ'. τοῦ λδ. τῶν βασιλ. tit. α'. οἱ οὔτε ἀδοκιμος ἐν διαθήκῃ μαρτυρεῖ, ἢ διατίθεται. ἀγνωστὸν τὸν δέκατον tit. τῆς αὐτῆς ἰνστιτουτῶν, καὶ μαθήσει, ὅτι ἀδοκιμὸς ἐστὶν ὁ κληθεὶς ἐπὶ τῷ ὑπογράψαι ἐν διαθήκῃ καὶ μὴ ἔλθαι, ὡς ὁ Στεφανὸς φησὶν ἢ ὁ ὑπογράφας καὶ σφραγίσας, καὶ μὴ θελήσας μαρτυρεῖσαι, ὡς ὁ Θεοφιλος ἐξηγεῖται καὶ ὁ καταδικασθεὶς ὡς ὄδων συντάξας ἀθέμιτος. λέγει δὲ καὶ περὶ δούλου, ὡς οὐδὲ αὐτὸς μαρτυρεῖ, ὥσπερ φησὶ καὶ εἰς τὸ αὐτὸ βιβ. καὶ tit. τῶν βασιλικῶν. πλὴν φησὶν ἰνστιτουτῶν β. οἱ, εἴαν ἠγροεῖτο προ τῆς ὑπογραφῆς, ὡς μὴ τινος ἐπ' αὐτοῦ ἐπαγαγόντος ζήτησιν περὶ καταστάσεως, εἰ καὶ μετὰ τὸ εὐρεθῆναι δούλος^{s)}, ἔρρωται ἢ διαθήκῃ καὶ ἰσχύει. προστίθησι δὲ καὶ γυναικα, καὶ ἄνηθον, καὶ κωφόν, μανθόμενον, καὶ ἄσωτον, οἱ οὔτε αὐτοὶ ἐν διαθήκῃ μαρτυροῦσι. τὸ δὲ κληθῆναι πάντως προ ταύτης τῆς διαθήκης πρὸς τὸ βεβαιῶσαι ἕτερον διαθήκῃ νοητόν. εἰ γὰρ κληθεὶς μὴ παραγένηται, πῶς ἂν μαρτυροῦσιν ἐν ἢ μὴ παργένετο; διὰ γὰρ τοῦτο οὐδὲ μάρτυς λογίζεται, ἀλλ' ὡς πρότερον τοῦτο ἀμαρτήσας, ἢ τὸ μετὰ τὴν ὑπογραφὴν καὶ σφραγίδα μὴ ἐθέλησας ὑπερ ἐκείνης μαρτυρεῖσαι· κἂν μετὰ ταῦτα εἰς ἕτερον διαθήκῃ εὐρεθῆ μαρτυρεῖν, ἀποδοκιμάζεται. λοιπὸν χρὴ σκοπεῖν τὴν διαθήκην, ἵνα ἔχη ὁ μαρτυροῦν τεσταμέντι φακτίονα, ἢτοι ἵνα δύνηται καὶ κληρονόμος γράφεσθαι ὑφ' ἡμῶν, καὶ ἡμᾶς γράφειν, ἢ κληρατεύειν καὶ κληρατεύεσθαι. [Sch. o. II. 554.]

οὔτε ἐν διαθήκῃ] Τοῦ Ἐναντιοφανοῦς. Ἐναντίον περὶ ἡγετονδάρου, οἱ ἐν διαθήκῃ, οὐ μὴν ἐν δικαστηρίῳ μαρτυρεῖ, βιβ. κη. tit. α'. διγ. κ'. θεμ. ζ. ἢτοι βιβ. λδ. tit. α'. κεφ. κ'. θεμ. ζ. ἢ ἐκείνο περὶ καταδικασθέντων συγκλητικῶν καὶ μὴ ἀποκαταστάτων, ὡς βιβ. α'. tit. θ'. διγ. β. τοῦτο δὲ περὶ τῶν ἄλλων τῶν ὑποπιπτόντων τῷ ἡγετονδάρῳ καταδικασθέντων, καὶ οὔτε μαρτυρεῖν δημοσίως, οὔτε δικάζειν, οὔτε συνηγορεῖν δύναται. [Sch. p. II. 555.]

Ἀνάγνωθι βιβ. λδ. tit. α'. κεφ. κ'. θεμ. ζ'. ὁ φησὶν ὁ καταδικασθεὶς ἐπὶ τῇ ἐν τῷ ἀρχεῖν ἀδίκῃ κλοπῇ, ἐν διαθήκῃ μαρτυρεῖ, οὐ μὴν ἐν δικαστηρίῳ. ζήτει καὶ βιβ. μη. tit. ια'. διγ. ζ. θεμ. β. ὁ φησὶν ὁ τῷ νόμῳ τοῦτο καταδικασμένος οὔτε μαρτυρεῖν δημοσίως δύναται, οὔτε δικάζειν, οὔτε συνηγορεῖν. καὶ βιβ. ζ'. tit. α'. κεφ. β' ὁ φησὶν ἢ κατὰ τοῦ ἀδικησάντος ἐν ἐπαρχίᾳ ἀρχόντος ἀγωγή κωλύει μαρτυρεῖν ἢ δικάζειν τὸν διὰ τοιαύτην αἰσχρότητα τῆς συγχλήτου ἀποκηθῆναι καὶ μὴ ἀποκαταστάται. οὕτω μὲν οὖν ἔχουσι τὰ κεφάλαια. συμβιβάζονται δὲ περὶ τοῦτο ἐναντία καλῶς. [Sch. p. II. 555.]

ὁ ἑρμαφρόδιτος] Ἄρα δύναται ὁ ἑρμαφρόδιτος ἐν διαθήκῃ μαρτυρεῖν; λέγει ὁ Παῦλος, ὅτι ἢ ποιότης τῆς παρουμένης φύσεως τέμνει τὴν ζήτησιν. εἰ μὲν γὰρ εἰς τὸ δεξασθαι ἄνδρας ἐκπεύρωται, οὐ μαρτυρεῖ· εἰ δὲ εἰς τὸ ἐπιβῆναι μᾶλλον γυναικί, μαρτυρεῖ. διὰ τοῦτο δὲ τῆς γυναικείας φύσεως ἐπικρατετέρας εὐφρομένης ἐν αὐτῷ, μαρτυρεῖν ἐν διαθήκῃ κωλύεται, ἐπειδὴ γυνὴ ἐν διαθήκῃ οὐ δύναται μαρτυρεῖν, ἐν ἀποδείξει δὲ μαρτυρεῖ, ὡς κείται σαφῶς ἐν τῷ πραττομένῳ δὲ τεσταμέντῳ μονοβιβλίῳ tit. α'. διγ. κ'. Οὐλλπιανὸς ἤρω. φησὶ δὲ βιβ. κη. tit. β. κεφ. ζ'. δύναται ὁ ἑρμαφρόδιτος γράφειν κωφοροῦμενον κληρονόμον, εἰ ἐπικρατεῖ αὐτῷ τὰ ἀνδρῶνα. [Sch. q. II. 555.]

Hermaphroditus³⁾, si virilis sexus in eo prae-Z. 15. §. 1. valet, in testamento testis est. D. XXII. 5.

1) qui ideo] Lege Iulia repetundarum damnatus seu lege, qua coercentur magistratus, qui munera acceperunt, neque in commendatitiis, hoc est, nec in testamento, nec in demonstratoris, hoc est, nec in iudicio testimonium dicere potest. Nota hoc, quia contrarium habetur in libro singulari de testamentis, tit. I. dig. 20. quod est Ulpiani.

Hoc intellige de eo, qui restitutus non est, neque senator, ne obstat tibi thema penultimum cap. 20. tit. I. lib. 35. Quaere et lib. 6. tit. I. cap. 2. et lib. 60. tit. 50. cap. 17.

Dicit Institut. lib. 2. tit. 10. et cap. 6. tit. I. lib. 35. Basil. improbum neque testem esse in testamento, neque testamentum facere. Lege tit. 10. eiusdem Institutionis, et discas, improbum esse eum, qui evocatus, ut subscriberet in testamento, non venit, ut ait Stephanus: vel qui subscripsit et signavit, et testimonium perhibere noluit, ut exponit Theophilus: et qui damnatus est, quod canticum illicitum composuerit. Servum quoque dicit testimonium perhibere non posse, ut dicitur eodem libro et titulo Basilicorum. Dicit tamen Institutio 2. si ante subscriptionem ignoraretur, quod scilicet nemo ei status controversiam hactenus movisset, licet postea servus apparuerit, testamentum ratum firmumque esse. Adicit, nec mulierem testem esse posse in testamento, nec impuberem, nec surdum, nec furiosum, nec prodigum. Quod autem ait, accitum fuisse, utique intelligendum est ante hoc testamentum ad alterius testamenti fidem firmendam. Nam si rogatus non adfuerit, quemadmodum testimonium dicit in testamento, in quo praesens non fuit? Non enim ob id testimonio ei interdictum est, sed ex facto anteriore, seu quod, cum testamento subscripsisset et signasset, noluit de eo testimonium perhibere: et si postea in alio testamento deprehendatur testimonium dicere, reprobat. Praeterea testator advertere debet, ut testis testamenti factionem habeat, id est, ut a nobis heres institui, et ipse nos heredes instituere possit, vel legatum relinquere, aut accipere.

2) neque in testamento] Enantiophanis. Contrarium est, quod dicitur in eo, qui lege repetundarum damnatus est, quod in testamento, non etiam in iudicio testis esse possit, lib. 28. tit. I. dig. 20. them. 6. seu libro 35. tit. I. cap. 20. them. 6. aut illud intelligendum est de senatoribus condemnatis nec restitutis, ut lib. I. tit. 9. dig. 2. hoc autem de aliis, qui repetundarum damnati sunt, et nec publice testimonium dicere, nec iudicare, nec postulare possunt.

Lege lib. 35. tit. I. cap. 20. them. 6. quo dicitur, eum, qui damnatus est, quod, cum in magistratu esset, furtum fecerit, testimonium dicere in testamento, non etiam in iudicio. Quaere et lib. 48. tit. II. dig. 6. them. 2. quo dicitur, hac lege damnatum testimonium publice dicere non posse, neque iudicare, neque postulare. Et lib. 6. tit. I. cap. 2. quo dicitur: accusatio, quae adversus magistratum in provincia delinquentem intenditur, impedit, quominus testimonium dicere vel iudicare possit, qui propter eiusmodi turpitudinem senatu motus nec restitutus est. Sic igitur habent capita. Recte autem conciliantur hoc modo.

3) hermaphroditus] Potestne hermaphroditus in testamento testis esse? Paulus ait, qualitatem sexus incalescentis quaestionem dirimere. Nam si incalescat, ut virum quaerat, testis esse non potest: sin autem ut feminam, testimonium perhibet. Ideo autem, si sexus femininus in eo praevaleret, prohibetur testimonium in testamento perhibere, quia mulier in testamento testis esse non potest, in probatione autem potest, ut evidenter habetur in libro singulari de testamentis tit. I. dig. 20. quod est Ulpiani. Dicit autem liber 28. tit. 2. cap. 6. hermaphroditum, si in eo virilia praevalerent, postum heredem instituere posse.

r) L. 15. §. 1. totidem verbis legitur apud Harm. I. 6. §. 39. et Aftal. tit. 16. §. 7. Harm. ὁ omittit. rr) Fabr. semper habet μονοβιβλίῳ. s) Lege εἰ καὶ μετὰ ταῦτα εὐρέθῃ εἶναι δούλος.

L. 16. D. XXII. 5. ιε'. Ἰδεμ.^{ss)} Οἱ πλαστῶς ἢ ἐναντίως ἑαυτοῖς ἢ τ'^{t)} ὑπὲρ τῶν δύο μερῶν μαρτυρήσαντες, ὑπὸ τῶν προσφύρων ἀρχόντων τιμωροῦνται.

οἱ πλαστῶς] Επιτέραται τῷ δικάζοντι τιμωρῆσαι προσφύρων τὸν ἐναντία μαρτυρήσαντα ἑαυτῷ, καὶ ἑκατέρω μέρει συμβαλέσθαι σπουδάσαντα. σημειῶσαι αὐτό. Ἀνωνύμου. Ἐάν περὶ τὰ κυριώτερα ἑαυτοῖς, ἢ ἀλλήλοις ἐναντιωθῶσιν. οὕτω γὰρ ἢ περὶ μαρτύρων νεαρά. Κυρίλλου. Ὁ πλαστῶς μαρτυρήσας, ἢ ἑκατέρω μέρος προδοῦς τιμωρεῖται. Τοῦ Γαριδά. Ψευδομένων δὲ τῶν μαρτύρων, ἢ περὶ τὴν μαρτυρίαν κακουροῦντων, ἢ ὑπὲρ τῶν δύο μερῶν ἐξεπίτηδες μαρτυροῦντων, ὁ δικαστὴς αὐτοὺς λελογισμένους κολάζει. εἰ μὲν γὰρ ἐντροχεῖς εἰσι καὶ πονηροί, ἐπὶ πλέον κολάζονται. εἰ δὲ ἄπλοοι καὶ ἀφελεῖς, καὶ ἐξ ἀκακίας περιπίπτοντες, ἑλεοῦνται, καὶ πολλὰκις ἀνενόηλοι συντηροῦνται. [Sch. r. II. 556.]

ἢ ἐναντίως ἑαυτοῖς] Ζῆτει βιβ. ξ. tit. μα'. κεφ. κζ'. δ φησιν· οἱ ἐναντία μαρτυρήσαντες ἀλλήλοις, καὶ ὁ ἐναντιούμενος τῇ οἰκείᾳ ὑπογραφῇ, καὶ ὁ δύο τῶν ἐναντία προσμαρτυρῶν ὑπόκειται τῷ πλαστῷ καὶ ὁ μὴ στρατιώτης διάγον ὡς στρατιώτης, καὶ ὁ χρωμενος ἐπισημοῖς, οἷς οὐκ ἔξεστιν αὐτῷ, καὶ ὁ διὰ πλαστοῦ συνθήματος τῷ δόμῳ χρησάμενος. [Sch. s. II. 556.]

Ζῆτει βιβ. ξ. tit. μα'. κεφ. κζ'. ἔνθα φησὶ, τοὺς ἐναντία μαρτυρήσαντας ὑποκείσθαι τῷ πλαστῷ, ἢ τοῦ πλαστοῦ καὶ τοῦ ὡσανεὶ πλαστοῦ τιμωρία περιορισμὸς ἐστὶ, καὶ τελεία δήμευσις· κατὰ δὲ δούλων ἐσχάτη, ὡς βιβ. ξ. tit. μα'. κεφ. α'. θεμ. τελευταίῳ. Ζῆτει βιβ. κβ. tit. α'. κεφ. οβ'. λέγον, εἰ τις διάφορα ὑπὲρ ἑαυτοῦ προσφέρει δικαιοῦματα μάγοντα^{u)} ἀλλήλοις, ταῦτα ἀνάχυρα αὐτῷ ἔσται καὶ ἀνωφελέη^{v)}. [Sch. s. II. 556.]

L. 17. D. eod. ις'. ν) Οὐλπ. Πατήρ καὶ υἱὸς ὑπεξούσιος, καὶ δύο ἀδελφοὶ συνυπεξούσιοι δύναται μαρτυρεῖν ἐν τῇ αὐτῇ διαθήκῃ καὶ^{w)} πράγματι. οὐδὲν γὰρ βλάπτει ἕξ ἐνὸς οἴκου πολλοὺς ἐν ἀλλοτρίῳ πράγματι μαρτυρεῖν.

πατήρ] Δύναται καὶ πατήρ ἅμα καὶ υἱὸς ὑπεξούσιος καὶ δύο συνυπεξούσιοι, τοῦτο ἐν ἀλλοτρίῳ πράγματι, τοῦτο καὶ ἐν ἀλλοτρίᾳ διαθήκῃ μαρτυρεῖν. Ἰσιδώρου. Σημειῶσαι οὖν, ὅτι τὰς οἰκειὰς οὐ δέχονται μαρτυρίας οἱ νόμοι. σημειῶσαι αὐτὸ γενικῶς εἰρημένον ἐνταῦθα, τοντέστι καὶ ἐπὶ θεόν καὶ ἄκωρος διὰ τὸ κείμενον ἐν τῷ παρόντι tit. διγ. κδ'. Παύλου ὀρθῶ. [Sch. t. II. 556.]

δύναται μαρτυρεῖν] Ζῆτει βιβλίῳ λέ'. τίτλῳ α'. κεφαλαίῳ κ'. ὅτι κληρονόμος οὐ δύναται μαρτυρεῖν ἐν διαθήκῃ· ὁ δὲ ληγατάριος καὶ ὁ διδόμενος ἐπίτροπος δύναται, εἰ μὴ ἐτέρας κωλύεται, τυχόν ἀνηθὸς ὢν, εἰ^{w)} καὶ ὑπεξούσιος τοῦ διαθεμένου. σημειῶσαι δὲ ἐκ τούτου, ὅτι εἰ ἐφηβὸς ἔστιν, ἀπὸ τῆς ἀντιδιαστολῆς μαρτυρεῖ. ὁ γὰρ ὢν ἦτρον τῶν κε. ἐμιαίων οὐ γίνεται ἐπίτροπος. καὶ ζῆτει βιβ. λζ'. tit. δ'. κεφ. ιβ'. καὶ τίτλῳ αὐτοῦ β'. κεφ. λβ'. θεμ. β'. ἄφ' οὗ μαθήρη, ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ διαθήκῃ ἦτρον ἢ γραφεὶς ἐπίτροπος· ἀλλ' ἐσχόλασε τοῦτο ἀπὸ διαταξέως. [Sch. u. II. 556. sq.]

L. 18. D. eod. ιζ'. Παυλ. *) Γυνὴ ἐν διαθήκῃ οὐ μαρτυρεῖ· ἐν ἄλλοις δὲ μαρτυρίαν νέμει, ἐν οἷς οἱ ἄνδρες οὐ παρακαλοῦνται.

γυνὴ ἐν διαθήκῃ] Ἐπὶ τῶν ἐν ἀποδείξει δύναται γυνὴ μαρτυρεῖν. ὁ γὰρ νόμος ὁ Ἰούλιος, τὴν ἐπὶ μοιχείᾳ καταδικασθεῖσαν μαρτυρεῖν ἐπὶ τῶν ἐν ἀποδείξει κωλύσας, δηλοῖ ἐξ ἀντιδιαστολῆς τὴν μὴ καταδικασθεῖσαν ἐπὶ μοιχείᾳ δέχεσθαι μαρτυροῦσαν ἐπὶ τῶν ἐν ἀποδείξει. καὶ σημειῶσαι, ὅτι δέχονται οἱ νόμοι τὰς ἀντιδιαστολάς. βλέπε, πῶς εἶπον· ἐπὶ τῶν ἐν ἀποδείξει δύναται γυνὴ μαρτυρεῖν· ἐπὶ γὰρ τῶν ἐν συστάσει, τυχόν ἐπὶ διαθήκῃ κεκόλυται αὐτῇ μαρτυρεῖν, ὡς ἐν τῷ αὐτῷ δὲ τεσταμέντις μονοβιβλίῳ κείται σαφῶς tit. α'. Οὐλιανῶ ὀρθῶ. [Sch. x. II. 557.]

XV. Idem. Qui falsa¹⁾ vel sibi contraria²⁾ testimonia vel pro utraque parte dixerint, a iudicibus competentibus puniuntur.

1) qui falsa] Permittitur iudicanti, competenter coercere eum, qui contraria sibi ipsi testimonia dixit, quique utrique parti prodesset student. Nota hoc. Anonymi. Si circa praecipua capita sibi vel invicem contraria dicunt. Sic enim Novella de testibus. Cyrilli. Qui falso testimonium dixit, vel qui utramque partem prodidit, punitur. Garidae. Si testes mentiantur, vel circa testimonium dolose versentur, vel consulto pro utraque parte testimonium dicant, iudex, uti ratio suadet, eos coercet. Nam si solertes sint et maligni, severius puniuntur. Sin autem ingenui et simplices sint, et ex simplicitate lapsi sint, venia eis datur, et plerumque impune dimittuntur.

2) vel sibi contraria] Quare lib. 60. tit. 41. cap. 27. quo dicitur: qui diversa invicem testimonia dicant, et qui suae subscriptioni adversatur, quique diversa duobus testimonia praebet, falsi tenetur: et non miles, qui quasi miles degit, et qui utitur insignibus, quibus uti ei non licet, et qui falsi diplomatis ope cursu publico utitur.

Quare lib. 60. tit. 41. cap. 27. quo dicitur, eos, qui diversa testimonia dicant, falsi teneri. Falsi et quasi falsi poena est deportatio et omnium bonorum publicatio: in servos autem ultimum supplicium, ut lib. 60. tit. 41. cap. 1. them. ult. Quare lib. 22. tit. 1. cap. 72. quo dicitur: si quis diversa et secum pugnantia pro se instrumenta proferat, nihil firmitatis habebunt, nec ei proderunt.

XVI. Ulp. Pater¹⁾ et filius in potestate eius, et duo fratres in eiusdem potestate constituti testes esse possunt²⁾ in eodem testamento et negotio. Nihil enim nocet, ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi.

1) pater] Pater et filius in eius potestate, et duo, qui in eiusdem potestate sunt, tam in eodem negotio, quam in eodem testamento testimonium perhibere possunt. Isidori. Nota igitur, leges domestica testimonia non recipere. Nota, hoc generaliter hoc loco dici, tam de reo, quam de actore, propter id, quod positum est hoc tit. dig. 24. quod Pauli est.

2) testes esse possunt] Quare lib. 35. tit. 1. cap. 20. quod heres in testamento testis esse non possit: legatarius autem et tutor testamento datus possint, nisi aliter impediuntur, utputa quod impubes sit, vel in potestate testatoris. Nota igitur a contrario sensu, si pubes sit, testem esse posse. Nam minor viginti quinque annis tutor non fit. Et quaere lib. 37. tit. 4. cap. 12. et tit. eiusdem 2. cap. 32. them. 2. ex quo discas, tutorem in hoc testamento scriptum minorem fuisse, quod constitutione abrogatum est.

XVII. Paul. Mulier in testamento¹⁾ testis esse non potest: in aliis autem testimonium praebet, in quibus viri non advocantur²⁾.

1) mulier in testamento] Quod ad probationem attinet, mulier testis esse potest. Nam lex Iulia, quae mulierem adulterii damnatam testimonium dicere prohibet, per argumentum a contrario significat, adulterii non condemnatam in probationibus testem admitti. Et nota, legesmittere argumenta a contrario. Serva, quod dixi, mulierem in probationibus testem esse posse: nam in systematicis, puta in testamento prohibetur testimonium dicere, ut aperte dicitur eodem libro singulari de testamentis tit. 1. Ulpiani.

ss) L. 16. legitur in Syn. p. 224. Harm. I. 6. §. 59. Attal. tit. 16. §. 8. t) ἢ inserui ex Harm. auctoritate textus Digestorum, licet in reliquis desit. u) Lege μαχόμενα. w) Sic lego. Fabr. ἀνωφελεῖ. v) L. 17. legitur in Syn. p. 224. Harm. I. 6. §. 18. w) τῇ αὐτῇ διαθήκῃ καὶ omittit Harm. totidem verbis legitur in Syn. p. 224. xw) Lege ἢ pro εἰ et postea ἦτρον pro ἦτρον. x) L. 18.

Τοῦ Ἐναντιοφανοῦς. Εἰ καὶ μὴ καταδικασθῆ τῷ περιμοιχείας, οὐ δύναται μαρτυρεῖν ἐν διαθήκῃ, ἀλλ' ἐν δικαστηρίοις, ὡς βιβ. κη. tit. α'. διγ. κ'. θεμ. ζ'. γυνὴ δὲ οὐδαμῶς μαρτυρεῖ, πλὴν ἐπὶ τικτούσης. καὶ ἡ μὴ. γὰρ τοῦ βασιλέως κυροῦ Λέοντος φιλοσόφου ἐπίσης τῷ παρόντι διγ. καλύει τὰς γυναῖκας ἐπὶ τοῖς συμφώνοις μαρτυρεῖν καὶ συναλλαγμαῖν. ἐπὶ δὲ τοκετῶν, καὶ εἴ τι ἕτερον ἔστιν, ὃ μόνη θήλειον^{γ)} ὄφει δόξαι, οὐ μὴν καὶ ὀφθαλμοὶ ἀρρένων, ἐπιτρέπει ταύταις τὴν μαρτυρίαν. ἀναγνωθὶ καὶ τὸ ζ'. θεῖμα τοῦ κ'. κεφ. τοῦ α'. tit. τοῦ λε'. βιβ. λέγον περὶ τὰ μέσα· ἡ δὲ γυνὴ ἐν διαθήκῃ οὐ μαρτυρεῖ, ἀλλ' ἐν δικαστηρίῳ, εἰ μὴ καταδικασθῆ ἐπὶ μοιχείᾳ. [Sch. x. II. 557.]

οἱ ἄνδρες οὐ παρακαλοῦνται] Ἐν οἷς οὐ δύναται παρῆναι ἀνήρ. [Sch. γ. II. 557.]

ιη'. Οὐλπ. Ἄκων οὐ μαρτυρεῖ τελώνης, οὔτε ὃ μὴ ἐπίτηδες διὰ τὸ μαρτυρῆσαι ἁπῶν, οὔτε ὃ τὴν στρατιωτικὴν ἀποτροφὴν ἐκλαβὼν, οὔτε ὃ ἀνήβος.

ἄκων οὐ μαρτυρεῖ] Οὔτε οἱ τελῶνα μαρτυροῦσιν ἄκοντες, οὔτε ἀναγκάζονται· οὔτε ὃ μισθούμενός τι παρὰ τοῦ στρατοπέδου, τυχὼν ὃ ἀνονόριος. πρὸς τοῖς οὐδὲ πομπιλλος ἀναγκάζεται μαρτυρεῖν ἄκων. τοῦτο δὲ περὶ προξίμου πονηρίας νόσον. καλῶς εἶπον, ὅτι ὃ πομπιλλος οὐκ ἀναγκάζεται μαρτυρεῖν. δύναται γὰρ καὶ πομπιλλος, εἰ βούλεται, μαρτυρεῖν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν χρηματικῶν· ἐπὶ γὰρ τῶν ἐγκληματικῶν οὔτε βουλόμενος μαρτυρεῖ ὃ πομπιλλος. ἀναγνωθὶ βιβλίων μὴ. τῶν διγέστων τίτῳ ιη'. διγ. ι'. καὶ ιε'. ἦτοι βιβ. ξ. tit. ν'. κεφ. ι'. καὶ ιε'. Ἰωάννης. Ἐνταῦθα ἀνήβον νοεῖ τὸν προξίμον πονηρίας, ἦτοι τὸν ἀψάμενον τοῦ ιδ'. χρόνου^{z)}. οὗτος γὰρ μαρτυρεῖ ἐπὶ χρηματικῶν, ἐπὶ δὲ ἐγκληματικῶν οὐδαμῶς. Ἄλλος. Εἰ ἄκων οὐ μαρτυρεῖ ἀνήβος, ἐκῶν δύναται μαρτυρεῖν, ἐπὶ τῶν χρηματικῶν δηλονότι· ἐπὶ γὰρ ἐγκληματικῶν ὃ ἦτων τῶν κ'. ἐτῶν οὐ μαρτυρεῖ. ἔνθα δὲ αὐτὸν μαρτυρεῖν λέγει ὃ νόμος, τὸν ἐγγύς τῆς ἡβῆς νόσον. ἤτοι δὲ κεκώλυται ὃ ἀνήβος περὶ βίας μαρτυρεῖν. ὅπερ παραγραφόμενος ὃ Ἰσίδωρος τῷ Ἰουλίῳ νόμῳ φησὶ περὶ βίας πονηρίας. φησὶ δὲ καὶ ὃ τις ἐν Κασθαγιῆ πρώτης συνόδου κανὼν οὐβ. περὶ μαρτύρων, πρὸς μαρτυρίαν μὴ δέχεσθαι τοὺς μὴ εἰς κατηγορίαν δεχομένους· καὶ εἰ ἐτι μὴν οὗς αὐτοὺς κατηγοροῦσιν ἐκ τοῦ ἰδίου οἴκου προσκομίσει. μαρτυρία δὲ ἐντὸς κείρας ἐναυτῶν ιδ'. μὴ προσδεχθῆ. ὅτι δὲ ἐπὶ τῶν ἐγκλημάτων τοῦτο εἴρηται, δείκνυται ἐκ τοῦ προ αὐτοῦ κανόνος ἐπιγραφῆν ἔχοντος ταύτην, ἵνα ὃ περὶ ἐνὸς ἐγκλήματος ἀποδείξει μὴ δυνάμενος, πρὸς ἕτερον μὴ εἰσδεχθῆ. ζητεῖ βιβ. λε'. tit. α'. κεφ. ιη'. περὶ τὰ μέσα, ὃ φησιν· ὃ διὰ φάμουσον καταδικασθεῖς οὔτε διατίθεται, οὔτε μαρτυρεῖ ἐν διαθήκῃ. [Sch. z. II. 557. sq.]

οὔτε ὃ μὴ ἐπίτηδες] Τυχὼν οἰδὲ τις τινὰ βιάζομενον. εἴτα κατὰ τύχην ἀπεδημιόσε διὰ τινὰ δοῦλον. οὐκ ὀφείλει ἄκων ἔλκεσθαι, ὡς μὴ ἐπίτηδες ἀναχωρήσας. [Sch. a. II. 558.]

ιθ'. Βενουλ. Ὁ κατήγορος οὐ δύναται καλεῖν εἰς μαρτυρίαν τὸν δημοσίως κατηγοροῦμενον, οὔτε τὸν ἦτινα τῶν εἴκοσιν ἐτῶν.

ὃ κατήγορος] Οὔτε ὃ πονηρὸν ἐγκλήματι ὑπεύθυνος ἂν, οὔτε ὃ ἦτων τῶν κ'. ἐτῶν δύναται ὑπὸ τοῦ ἄκωρος εἰς μαρτυρίαν καλεῖσθαι. ἀκωροσύνη, ὃ ἐστὶ κατήγορος, ἔχει τὸ ἦτον. ὡς εἴ γε ἕως ἢν ὃ επικαλεσάμενος τοῦτους εἰς μαρτυρίαν, δύναται καὶ οὗτοι μαρτυρεῖν, καὶ οὐδὲν κωλύσει τοῦτους εἰς μαρτυρίαν παρῆγεσθαι. Ἰσίδωρος. Ὡς εἴ γε ἕως ἢν επικαλεσάμενος^{z)} τοῦτους, δύναται μαρτυρεῖν καὶ ὃ δημοσίως κατηγοροῦμενος, καὶ ὃ ἦτων κ'. ἐτῶν, διὰ τὸ μάλιστα μὴ ἐναγόμενον βλαπτέσθαι. [Sch. b. II. 558.]

Κυρίλλου. Ἐν ἐγκληματικοῖς μὴ καλεῖ τις μάρτυρα τὸν πονηρὸν δικαστηρίῳ ἐναγόμενον, ἢ ἀφήλικα. [Sch. b. II. 558.]

γ) Lego μόνη θήλειον. Fabr. μόνην θήλειον. Illud θήλειον haud dubie vitium typographicum est. z) Sic lego. Fabr. χρόνους. zz) Adde ὃ ante ἐπικαλ.

Enantiophanis. Licet adulterii damnata non sit, tamen testimonium in testamento dicere non potest, sed in iudiciis, ut lib. 28. tit. 1. dig. 20. them. 7. Mulier autem nequaquam testimonium dicit, praeterquam de ea, quae peperit. Et Novella 48. Imperatoris domini Leonis Philosophi perinde, ac digestum hocce, prohibet mulieres in conventionibus et contractibus testimonium dicere. In partu autem, et si quid aliud sit, quod mulierum tantum, non etiam masculorum oculi adspiciunt, testimonii dictionem eis tribuit. Lege et them. 6. cap. 20. tit. 1. lib. 35. in quo dicitur circa medium: mulier autem in testamento testimonium non dicit, sed in iudicio, nisi adulterii damnata sit.

2) viri non advocantur] Quibus vir interessæ non potest.

XVIII. Ulp. Invitus testimonium non dicit¹⁾ L. 19. publicanus, nec qui non dedita opera²⁾ testimonii D. XXII. 5. causa abest, neque qui alimenta militibus praestanda conduxit, neque impubes.

1) invitus testimonium non dicit] Publicani inviti testimonium non dicunt, nec coguntur: nec qui aliquid ab exercitu conduxit, puta annonarius. Ad haec neque pupillus invitus testimonium dicere compellitur. Hoc autem de proximo pubertati intellige. Recte dixi, pupillum non cogi testimonium dicere. Pupillus enim, si velit, potest testimonium perhibere, sed in pecuniariis causis: nam in criminalibus ne volens quidem testimonium dicit. Lege librum 48. Digestorum, tit. 18. dig. 10. et 15. sive lib. 60. tit. 50. cap. 10. et 15. Ioannes. Hoc loco impuberem accipe eum, qui sit proximus pubertati, id est, qui attigerit annum decimum quartum. Hic enim in causis pecuniariis testimonium dicit, minime vero in criminalibus. Alius. Si impubes invitus testimonium non dicit, volens testis esse potest, in pecuniariis scilicet causis: nam in criminalibus minor annis viginti testimonium non dicit. Cum autem lex dicit, eum posse testimonium dicere, intellige pubertati proximum. Nominatim autem impubes prohibetur de vi testimonium dicere. Et Isidorus in annotationibus, lege Iulia, inquit, de vi publica. Dicit et Carthaginienensis primae Synodi canon 132. de testibus, ad testimonium non admitti eos, qui accusare non possunt: nec eos, quos accusator de domo produxerit. Testimonium autem intra annum decimum quartum aetatis non admittatur. In criminibus autem id dictum esse, constat ex canone praecedente, cuius haec est inscriptio, ut quod unum crimen probare non potuit, ad aliud non admittatur. Quare lib. 35. tit. 1. cap. 18. circa medium, quo dicitur: ob carmen famosum damnatum neque testamentum facere, neque ad testamentum testem adhiberi.

2) nec qui non dedita opera] Utpote sciebat quis, aliquem vim passum. Deinde forte peregre profectus est propter quendam servum. Non debet invitus trahi, quod non data opera discesserit.

XIX. Venul. Accusator¹⁾ non potest vocare ad testimonium eum, qui publice accusatus est, nec minorem annis viginti. L. 20. D. eod.

1) accusator] Nec qui publico iudicio reus erit, nec minor annis viginti potest ab actore in testimonium citari. Textus habet, *accusator*. Itaque si reus eos ad testimonium citaverit, possunt hi quoque testimonium dicere, nec quidquam prohibebit, quominus ad testimonium producantur. Isidorus. Itaque si reus sit, qui eos advocaverit, et qui publice accusatus est, et minor annis viginti testes esse possunt, idque maxime, ne reus laedatur.

Cyrilli. In criminalibus non quis in testimonium citatur iudicio publico, vel minorem.

L. 21. pr. κ'.^{a)} Ἀρκὰδ. Ἀπόβλητος εἰς μαρτυρίαν γίνεται
D. XXII. 5. καὶ β) ὁ καταδικασθεὶς ἐπὶ τῷ γ) ποιῆσαι ταραχώδη
φλυαρίαν.

§. 1. Τοῦ πράγματος ἀπαιτοῦντος καὶ ἄρχοντες μαρ-
τυροῦσιν, εἰ πάρεσι, καὶ πρῶτῳ ἐπὶ τοῦ περὶ μοι-
χείας ἐγκλήματος μαρτυρεῖ.

§. 2. Ἐὰν δ) τοιοῦτό ἐστὶ τὸ πρῶγμα, ὥστε δέξασθαι
μαρτυροῦντα κληρὸν, ἢ τοὺς ὁμοίους, χωρὶς βασά-
νων οὐ πιστεύονται ε).

§. 3. Ἐὰν ς) πάντες οἱ μάρτυρες τῆς αὐτῆς τιμῆς καὶ
ὑπολήψεως ὦσι, καὶ ἐναντιωθῶσιν ζ) ἀλλήλοις η), οὐ
πάντως τὸ μείζον μέρος πιστεύεται, ἀλλὰ τὸ συμβατ-
νον τῇ φύσει τοῦ πράγματος, καὶ ὑπονομίας ἐχθρας
ἢ φιλίας ἐστέρημένον, καὶ βεβαιούμενον ἀπὸ τῆς ψυ-
χῆς τοῦ δικαστοῦ, καὶ τεκμηρίοις ι). οὔτε γὰρ τῷ
πλήθει δεῖ προσέχειν κ), ἀλλὰ τῇ πίστει καὶ τῇ ἀκε-
ραιότητι τῶν μαρτύρων.

ἀπόβλητος εἰς μαρτυρίαν γίνεται] Τοῦτ' αὐτὸ
ἔχεις ἐν τῷ κη. βιβ. διγ. tit. α. διγ. ιη. Οὐλιπιανὸς ἤρω, ὅτι ὁ
καταδικασθεὶς ob carmen famosum, τοῦτέστιν ὡς ὠδήν
συντάξας ἀδύμιτον, ἰντεστάβιλις ἐστὶ, τοῦτέστιν, οὔτε ἄλλῳ δια-
τιθεμένῳ διαμαρτυρεῖ, οὔτε ἄλλος αὐτῷ μαρτυρεῖ. [Sch. c. II. 559.]

τοῦ πράγματος ἀπαιτοῦντος] Ὁ ἄρχων ἐν ᾧ
πάρεσι, τῆς χρήσεως ἀπαιτούσης ὀφείλει μαρτυρεῖν. ἐδογμα-
τισε δὲ ἡ συγκλήτος, χορηγεῖν καὶ αὐτὸν ἤδη τὸν πρῶτον
μαρτυροῦν ἐπὶ μοιχείᾳ. [Sch. d. II. 559.]

ἐὰν τοιοῦτό ἐστὶ τὸ πρῶγμα] Ἐὰν δεῖσιν κληρὸν
μαρτυροῦσαι, ἢ τινὰ τῶν τοῦτοις προσεοικωτων, κουεστουαρίαν τυ-
χόν, ἢ ἕτερον τινὰ τῶν ἐν τῷ γ. διγ. τοῦ παρόντος tit. ἀριθμου-
μένον, ἐμβασάνως αὐτὸν χορηγεῖν μαρτυροῦν. κληρὸν δὲ λέγει τὸν
ἐπὶ τῷ θρησιομαχῆσαι αὐτοφθονόμενον. τότε δέ, ἢνκα οὐ δυνατὸν
εὔρεθῆναι τινὰ, τοῦτέστιν, ἐν ὅρεσιν ἢ ἐρημοῖς τόποις. Ἰωάν-
νης. Οἱ γὰρ κληροὶ καὶ ὁμοιοὶ τοῦτοις ὡς ἄτιμοι ὄντες
(κληροῦν γὰρ τοὺς θρησιομαχοὺς νόμον) δεῖα τιμωρίων οὐκ
εἰσὶ δεκτοὶ εἰς τὸ μαρτυροῦσαι. [Sch. e. II. 559.]

καὶ ἐναντιωθῶσιν ἀλλήλοις] Κυρίλλου. Ὅτε ἰσο-
φρονοῦσιν οἱ μάρτυρες, οὐ πλείους, ἀλλ' οἱ ἑοικῶτα καὶ ἀνε-
πίληπτα λέγοντες πιστεύονται. [Sch. f. II. 559.]

Ἐὰν ἐν τοῖς παρ' ἐκατέρου μέρους μάρτυσι μηδεμία ἐστὶ
διαφορὰ μηδὲ ἀπὸ κοσμιότητος, μηδὲ ἀπὸ προλήψεως, ἐκεί-
νον ὀφείλει δέξασθαι μαρτυρίαν ὁ δικαστής, ἂν ταῖς κατα-
θέσει συνάδει ἢ τοῦ πράγματος ποιότης. τί γὰρ ὅτι μοναχὸς
τινες ἐμαρτύρησαν, ὡς ἐν τῷδε τῷ σεμνῷ τόπῳ τῆδε τῇ γυναι-
κί παρῆμεν τοῦδε τοῦ πράγματος γνωμένου. ταῦτα μὲν οὖν ἐν
ᾧ μηδεμία παρ' ἐκατέρου μέρους παρενεχθέντων μαρτύρων
ἐστὶν ἡ διαφορὰ, μήτε ὡς ἀπὸ προλήψεως, ὡς εἶπον, μήτε
ἀπὸ ἀριθμοῦ. τί οὖν, ὅτι ὁ μὲν τρεῖς παρηγάγε μαρτύρας, ὁ
δὲ ε. ; λέγει ὁ νόμος, χορηγεῖ τὸν τῆς υποθέσεως ἀκρωόμενον μὴ
τῷ πλείονι μᾶλλον ἀριθμῷ πείθεσθαι τῶν μαρτύρων, ἀλλὰ
σκοπεῖν, τίνων μᾶλλον αἱ καταθέσεις τῆ τῶν πραγμάτων συνά-
δουσι φύσει, καὶ τίνες οὔτε πρὸς βλάβην, οὔτε πρὸς χάριν
τινὸς τὴν μαρτυρίαν κατατίθενται, ἀλλὰ πιθανώτερα, καὶ ἀλη-
θέστερα τῆς τούτων μαρτυρίας τυγχάνει τὰ τεκμήρια. οὔτε
γὰρ τὸν πλείοντα μαρτύρων ἀριθμὸν (τοῦτο σημειώσαι), ἀλλὰ
μᾶλλον αὐτὸ τὸ ἀληθὲς ἐξετάζειν χορηγεῖ τὸν δικάζοντα. [Sch. f. II. 559.]

Τοῦ Ἐναντιοφανοῦς. Ἐν τῇ β'. νεορῶ τοὺς ἀσιπιωτοτέ-
ρους καὶ πλείονας εἶπε πιστεύεσθαι. [Sch. f. II. 560.]

L. 22. κα'. Βενουλείου. Οἱ ἄρχοντες ἐκάστον τόπον μαρ-
D. eod. τυροῦσιν ἐν διαθήκαις, καὶ παρασκευάζουσι καὶ ἄλλους
μαρτυρεῖν.

XX. Arcad. Non admittitur ad testimonium¹⁾
is, qui ob editum carmen famosum condemnatus est.

Si res exigat²⁾, etiam magistratus testimonium
dicunt, si praesentes sunt: et Praetor in crimine ad-
ulterii testimonium perhibet.

Si eiusmodi res sit³⁾, ut arenarium testem ad-
mittamus, vel similes, sine tormentis fides eis non
adhibetur.

Si testes omnes eiusdem honestatis et existima-
tionis sint, et inter se discrepent⁴⁾, non utique
maiori parti fides adhibetur, sed ei, quod naturae
negotii convenit, et quod suspicione inimicitiae vel
gratiae caret, quodque confirmatur ab animo iudicis,
et argumentis: non enim ad multitudinem respici
oportet, sed ad fidem et integritatem testium.

1) non admittitur ad testimonium] Idem
habes lib. 28. Digest. tit. I. dig. 18. Ulpiani, eum, qui ob
carmen famosum damnatus sit, id est, qui canticum
illicitum composuerit, intestabilem esse, id est, neque in
testamento alterius testem esse, neque alium in testa-
mento eius.

2) si res exigat] Magistratus si praesens sit, et
res exigat, debet testimonium dicere. Senatus autem
censuit, etiam ipsum Praetorem testimonium dicere de-
bere de adulterio.

3) si eiusmodi res sit] Si necessitas exigat, ut
arenarius testimonium dicat, aut quidam eorum, qui
similes sunt, puta quaestuarium, vel quis alius ex his,
qui enumerantur in dig. 3. huius tituli, cum tormentis
testimonium perhibere debet. Arenarium autem dicit,
qui se locavit, ut cum bestiis depugnaret. Tunc autem
adhibetur, cum alius inveniri non possit, id est, in mon-
tibus vel locis desertis. Ioannes. Nam arenarii hisque
similes, quod sint infames, (arenarios autem intellige
bestiariorum) sine tormentis non sunt admittendi ad testi-
monium dicendum.

4) et inter se discrepent] Cyrilli. Cum testes
inter se conveniunt, non maiori parti creditur, sed his,
qui verisimilia et quae reprehensione carent, dicunt.

Si in testibus ab utraque parte productis nulla sit
differentia neque ab honestate, neque ab existimatione,
eorum testimonium iudex debet admittere, quorum de-
positionibus rei qualitas convenit: puta si monachi qui-
dam in testimonio perhibendo dixerint, se in illo vener-
abili loco, nocte illa, cum res illa ageretur, praesentes
fuisse. Haec igitur, cum inter testes ab utraque parte
productos nulla differentia est tam ratione honestatis,
ut dixi, quam numeri. Quid ergo, si unus quidem tres
testes produxerit, alius autem quinque? Lex ait, eum,
qui de causa cogniturus est, non utique ad testium
maiolem numerum respicere debere, sed potius dispi-
cere, quorum depositiones magis naturae negotii con-
veniant, et qui nec ad alicuius detrimentum, nec ad
gratiam testimonia deponant, sed quae probabiliora et
veriora sint argumenta testimonii eorum. Non enim
maiolem testium numerum (hoc nota), sed potius veri-
tatem ipsam excutere iudex debet.

Enantiophanis. Novella 90. ait, fide dignioribus et
pluribus credi.

XXI. Venuleii. Magistratus cuiusque loci¹⁾ tes-
timonium perhibent in testamentis, et curant, ut et
alii testimonium dicant.

a) L. 21. pr. D. h. t. legitur in Blastaris Syntagm. Alphab. tit. A. cap. 8. in Beveregii Synod. T. II. P. II. p. 103.
b) Blast. καὶ omittit. c) Blast. pro ἐπὶ τῷ habet διὰ τό. d) §. 2. L. 21. legitur apud Harm. I. 6. §. 19. Syn. p. 224.
habet inde a κληρὸν. e) Syn. πιστεύομεν. f) §. 3. L. 21. legitur in Syn. p. 224. Harm. I. 6. §. 20. et Attal. tit. 16. §. 11.
g) Harm. ἐναντιώονται. h) Attal. addit: οἷον δεκά ὄντες, οἱ μὲν εἰς μαρτυροῦσι, χρεωστῆσθαι τὸν παράγοντα νομιματά
ἑκατόν· οἱ δὲ τέσσαρες, ἐξήκοντα. i) Syn. Harm. Attal. τεκμηρίων. k) Harm. πιστεῖν.